

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

DOI: 10.21547/jss.1694895

Filistin’de Yaşanan Büyük Arap İsyanının Ulusal Basına Yansıması: Ulus Gazetesi Özelinde Bir İnceleme (1936-1939)

The Reflection of the Great Arab Revolt in Palestine on the National Press: A Special Analysis of Ulus Newspaper (1936-1939)

Suat ÖZDAĞ^{a*}

^a Dr. Öğretim Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Bitlis / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-9038-2844

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 7 Mayıs 2025

Kabul tarihi: 18 Eylül 2025

Anahtar Kelimeler:

Filistin,
Siyonizm,
Arap İsyanı,
Türkiye,
Ulus Gazetesi.

ÖZ

Filistin Meselesi, bugün dünya gündemini meşgul eden en önemli sorunların başında gelmektedir. Üç semavi dinin kutsal mekânlarına ev sahipliği yapması burayı önemli bir bölge haline getirmiştir. Osmanlı Devleti’nin bölgeyi kaybetmesi sonucunda İngiliz manda yönetimine geçen Filistin, kargaşa ve çatışmaların yaşandığı bir coğrafya haline gelmiştir. Balfour Deklarasyonu ile Filistin’e başlayan yoğun Yahudi muhacereti, bölgenin demografik yapısını değiştirdiği gibi Siyonistlerin “Milli Yurt” kurma emelleri ve İngilizlerin taraflı politikaları da Arap- Yahudi çatışmalarının başlamasına sebep olmuştur. İngilizler, Yahudilere vadettikleri ata yurdunu kurabilmeleri için, yüzbinlerce Yahudi’nin bölgeye göç etmesine izin vermiş, Araplardan topraklar satın alıp ekonomik üstünlük sağlamalarının yolu açılmış ve onları idari ve siyasi anlamda korumuştur. İşte bu göçler ve İngiliz politikaları Arapların tepkisine yol açarak, önce küçük çatışmalara, sonra büyük grev ve isyanlara sebep olmuştur. 1936 yılında başlayan ve 1939 yılına kadar devam eden Büyük Arap İsyanı, tüm Ortadoğu ve Batılı devletleri doğrudan etkileyen bir gelişme olduğu için, bu ülkelerin basını ve Türk gazeteleri de konuyu yakından takip etmiştir. Büyük Arap İsyanının, Türk basınına yansımasını Ulus gazetesi özelinde incelediğimiz bu çalışmada; üç yıl süren olaylara basının bakış açısı, Ulus gazetesinin Filistin meselesindeki tutumu ve konuya yaklaşımı ele alınmıştır. Yapılan araştırmalar ve gazete arşivlerinden elde edilen bilgiler sonucunda; Büyük Arap İsyanının biranda ortaya çıkan bir durum olmadığı, bu olayların başlamasında uzun yıllardır biriken ekonomik, siyasi ve dini gerekçeler bulunduğu, İngilizlerin taraflı politikalarının ve Yahudilerin yayımları/ışgalci tutumlarının olayların patlak vermesinde ana etken olduğu görülmüştür. İngilizlerin çatışmaları durdurmak için görevlendirdiği komisyonlar ve tertip ettiği Londra Konferansının çözüm üretmekten ziyade bir oylama taktiği olduğu anlaşılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: May 7, 2025

Accepted: September 18, 2025

Keywords:

Palestine,
Zionism,
Arab Revolt,
Türkiye,
Ulus Newspaper.

ABSTRACT

The Palestine Question is one of the most important issues occupying the world agenda today. Being home to the holy sites of three divine religions has made it an important region. Palestine, which came under British mandate after the Ottoman Empire lost the region, became a geography of turmoil and conflict. The intense Jewish immigration to Palestine that began with the Balfour Declaration changed the demographic structure of the region, as well as the Zionists’ ambitions to establish a “National Home” and the biased policies of the British, which led to the start of Arab-Jewish conflicts. In order for the Jews to establish the ancestral homeland they had promised them, the British allowed hundreds of thousands of Jews to migrate to the region, paved the way for them to purchase land from the Arabs and gain economic superiority, and protected them administratively and politically. These migrations and British policies provoked Arab reactions, first causing minor conflicts, then major strikes and rebellions. Since the Great Arab Revolt, which began in 1936 and continued until 1939, was a development that directly affected all Middle Eastern and Western states, the press of these countries and Turkish newspapers followed the issue closely. In this study, where we examine the reflection of the Great Arab Revolt in the Turkish press, specifically in the Ulus newspaper, the press’s perspective on the events that lasted three years, the Ulus newspaper’s stance on the Palestinian issue and its approach to the subject are discussed. As a result of the research conducted and the information obtained from the newspaper archives; it has been seen that the Great Arab Revolt was not a situation that suddenly emerged, that there were economic, political and religious reasons that had been accumulating for many years in the beginning of these events, and that the biased policies of the British and the expansionist/occupying attitudes of the Jews were the main factors in the outbreak of the events. It has been understood that the commissions assigned by the British to stop the conflicts and the London Conference they organized were a voting tactic rather than producing a solution.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: suatozdog09@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The nationalist movements that emerged in Europe after the French Revolution began to affect the Jews and even turned into hostilities in some places. Thereupon, some Jewish notables and Theodor Herzl put forward the idea of the necessity of a Jewish state. In the context of this idea, Jewish notables who adopted Zionism and aimed to establish a Jewish state in Palestine made various offers to the Ottoman Empire, and when these offers were rejected, Jews tried to immigrate to Palestine and buy land through different means. The Palestine region, which was captured by the Allied Powers in the First World War, began to be administered by the British. Zionists, who had been dreaming of a Jewish homeland in Palestine for a long time, took action in England with this development, and as a result, the famous declaration of Foreign Minister Balfour was published on November 2, 1917. With this declaration, the British and the Jews decided to establish a Jewish Homeland in Palestine.

The Mandate Administration legally allowed Jews who wanted to immigrate to Palestine for the "Jewish Homeland" in 1922. As a result of these legal permissions; While 83,794 Jews lived in Palestine in 1922, this number increased to 176,468 in 1931 and to 385,408 in 1936. In 1939, the number of Jews among the Palestinian population of 1,540,727 was 457,943. Thanks to these migrations, the Jewish population in Palestine increased significantly. Although the British tried to restrict immigration in order to appease the Arabs who reacted to Jewish immigration, they were not very successful. These developments rightfully drew the reaction of the Arabs and led to violent conflicts. These large Jewish migrations to the British-mandated Palestine region caused tensions to escalate and problems to arise between the two communities. Since 1935, the independence movements in Egypt and Syria also affected Palestine. In response to the Jews secretly arming themselves and establishing illegal organizations, the Arabs also armed themselves and established various secret organizations. Despite the commission reports, England could not prevent Jewish immigration to Palestine and Jewish immigration increased day by day. Britain's failure to fulfill any of its demands and increasing Jewish immigration caused a reaction from the Arabs and eventually started new uprisings/Arab-Jewish conflict in the region. The conflicts, which continued on a regional scale until 1936, have spread throughout Palestine since then.

The newly established Republic of Turkey based its foreign policy on complete independence and national unity. Turkey, which pursued a Western-centered, peaceful policy, acted with the idea of establishing good relations with its neighbors and contributing to world peace. Turkey, pursuing a policy of balance in the region, chose not to directly intervene in the affairs and relations of other countries. The Turkish press also acted in accordance with state policy. Ulus newspaper and the Turkish press closely followed developments in Palestine since the beginning of the Great Arab Revolt on April 15, 1936, and regularly reported the events there to their readers. Because the Turkish press and Ulus newspaper generally sourced news about Palestine from European sources, such as Middle Eastern circles and the Anadolu Agency, their reporting and headlines reflected the views of these sources and state policy. Ulus newspaper columnists were observed to approach the "Palestine Question" objectively, avoiding taking sides in the Arab-Jewish conflict and not shying away from highlighting the mistakes of both sides.

The Great Arab Revolt, which started in 1936, spread throughout the country over time and turned into conflicts between two groups. The Turkish press and Ulus newspaper closely followed the rebellion that started in April 1936 and conveyed the developments in Palestine to their readers. Ulus newspaper covered the events in the region impartially due to the foreign policy followed by Turkey. Turkey has established close relations with Western States and has preferred a neutral policy to peacefully resolve the country's important international issues such as the "Straits Issue" and the Hatay Issue. Although the newspaper's columnists generally approached the issue impartially, the injustices against Palestine and the biased policies followed by the British were criticized in many places. The newspaper also tried to enlighten its readers by sharing many columns published abroad on its pages. Comments in columns of foreign newspapers varied depending on the country. While rival countries criticized British policy and Jewish immigration, British newspapers defended British policy and the Jews' right to life/homeland.

Since Ulus newspaper received news about Palestine from foreign newspapers and Anadolu Agency, it gave the news content and headlines in line with the information it received from these sources. While we generally use the expressions "Arab rebels", "rebels", "tribes" and "gangs" for the Palestinian people; These expressions were not used much for Jews, only the definitions "Jewish organizations" and "Zionist Jews" were preferred. Although an impartial line is followed in columns, newspaper writers in many places; He used expressions such as "Arab racism", "Jewish Fascism", "Crusades" and "Jewish Europe". Britain's Palestine policy has received much criticism from both rival European states and Arab countries. It is possible to see these criticisms in the news and columns. In particular, it caused criticism from Arab countries regarding the issue of keeping the Palestinian people in the background and not giving them a say in the administration and Jewish immigration. The colonial order has been criticized by other countries due to the selfish mandate rule it implemented in the world and the policy of violence it implemented in Palestine.

Giriş

Fransız İhtilali'nden sonra Avrupa'da baş gösteren milliyetçilik hareketleri, Yahudileri de etkilemeye başlamış hatta bazı yerlerde düşmanlıklara dönüşmüştü. Bunun üzerine bazı Yahudi ileri gelenleri ve Theodor Herzl, bir Yahudi devletinin gerekliliği fikrini ortaya atmışlardır. Bu fikir bağlamında Siyonizm'i benimseyen ve Filistin'de bir Yahudi devleti kurmayı hedefleyen Yahudi ileri gelenleri, Osmanlı Devleti'ne çeşitli tekliflerde bulunmuş ve bu teklifler reddedilince, Yahudiler farklı yollarla Filistin'e göç etme ve toprak satın alma yoluna gitmişlerdir (Herzl, 2023, s. 17). Söz konusu bu girişimlerden önce Osmanlı yönetimi, bu teşebbüsleri önlemek amacıyla tedbir alma yoluna gitmişti ve Ekim 1882'de Yahudilerin Filistin'e göçü yasaklanmış, Filistin'de yabancıların toprak alım ve satımı kontrol altına alınmıştı (Umar, 2002, s. 426). Ancak İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra Yahudiler, yasaklamalara rağmen çeşitli yollarla Filistin'e girmenin yolunu bulmuş ve bölgede Yahudilerin sayısı artmıştı. 1882-1913 yılları arasında Filistin'e 30,000-35,000 Yahudi göçmen gelmişti (Tür, 1996, s. 224).

Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlere istihbarat ve asker desteği veren Yahudiler¹, İngilizlerden Yahudi Yurdu için sürekli taleplerde bulunmuştur. Uzun zamandır Filistin'de bir Yahudi Yurdu hayalini kuran Siyonistlerin talepleri üzerine 2 Kasım 1917'de "Balfour Bildirgesi" yayımlanmıştı. Bu bildirme ile birlikte İngilizler ve Yahudiler, Filistin'de bir Yahudi Yurdu kurulmasını kararlaştırdılar. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda İtilaf Devletlerinin eline geçen Filistin bölgesi, İngilizler tarafından idare edilmeye başlandı. Filistin bölgesi İngiltere'nin eline geçince de planlarını uygulamaya koyuldular. Bu bildirme; ABD, Fransa ve İtalya tarafından da kabul edildi (Uçarol, 2020, s. 456). Ediz, Yahudiler için "milli yurt" projesini; *"Siyonizm yalnızca Yahudiler için siyasi bir hedef değil, İngiltere'nin siyasi ve ekonomik çıkarları açısından da parlak bir projeydi."* ifadeleriyle açıklarken, İngiltere'nin amacını da: *"İngilizler, savaş sonrası başta Süveyş Kanalı olmak üzere sömürgelerine giden yolları kontrol altında tutmak istiyordu. Kanal bölgesinin güvenliğini sağlama noktasında sıkıntı çeken İngiltere açısından Süveyş Kanalı ve çevresinin güvenliği bir Yahudi devleti aracılığıyla sağlanabilirdi"* şeklinde izah etmiştir (Ediz, 2015, s. 148).

Nisan 1920'de toplanan San Remo Konferansı, İtilaf Devletlerinin manda adı altında toprak paylaşımı konferansı olmuştur. İngiltere ve Fransa 24 Nisan 1920'de yaptıkları toplantıda Ortadoğu'yu kendi aralarında pay etmişlerdir. Bu paylaşıma göre; *"Suriye ve Lübnan Fransız Mandasına, Filistin, Ürdün ve Irak da İngiliz Mandasına"* verilmiştir. Milletler Cemiyeti Konseyi'nin bu manda paylaşımını Temmuz 1922'de resmen tanıması üzerine İngiltere, Filistin'de tüm kontrolü ele almıştır (Bozkurt, 2012, s. 271). 1917 Balfour Bildirgesi ile başlayan "Yahudi Ulusal Yurdu" oluşturma planı, İngilizlerin Filistin'de resmi olarak idareyi devralmasıyla birlikte başlamış ve yürürlüğe konulmuştur. Ancak Filistin'de nüfus olarak azınlıkta olan Yahudilerin hedeflerine ulaşması için göç kapılarının açılması gerekiyordu. Siyonistler bu hedef doğrultusunda dünya çapında örgütlenerek çalışmaya başlamışlardır. Bu amaçla 1920'de Filistin'e göçü ve yerleşimci Yahudilere yardım gayesiyle İstanbul'da bile "Filistin Bürosu"nu kurmuşlardı (İşler, 2019, s. 123). Manda İdaresi, "Yahudi Yurdu" için Filistin'e göç etmek isteyen Yahudilere, 1922 yılında yasal olarak izin verdi. Bu yasal izinler sonucunda; 1922 yılında Filistin'de 83.794 Yahudi yaşarken, 1931 yılında bu sayı

¹ Yahudilerin İngilizlere verdiği destekler: Gelibolu'da Türklere karşı mücadele eden Siyon Katır Alayı, Filistin'de İngilizlere istihbarat sağlayan NILİ Casusluk örgütü ve İngilizlerin Filistin'i işgal ordusunda yer alan Yahudi Lejyonu'dur. Bkz: Celil Bozkurt, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nili Casusluk Örgütü", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (2019), C. 35, Sayı 99, s. 1-30.

176.468'e ve 1936 yılında ise 385.408'e yükselmiştir. 1939 yılında Yahudilerin sayısı 457.943 ulaşmıştır. O yıllarda Filistin'de toplam nüfus 1.540.727 idi (McCarthy, 1990, s. 30). Bu göçler sayesinde Filistin'de Yahudi nüfusu büyük oranda artmıştı. Söz konusu bu gelişmeler, *"Arapların haklı olarak tepkisini çekerek şiddetli çatışmaların yaşanmasına"* sebep olmuştur (Başlamışlı, 2018, s. 51).

İngiliz manda idaresindeki Filistin bölgesine başlayan Yahudi göçleri, iki toplum arasında gerginliğin tırmanmasına ve sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Sander, 2014, s. 82). Yahudi göçlerinin artması ve "Ağlama Duvarı" hadisesi² yüzünden 1929 yılında Yahudiler ve Araplar arasında şiddetli çatışmalar meydana gelmiştir (Bozkurt, 2012, s. 272). Yahudi toplumunun kararlı tavrı, İngiliz siyasetçilerin desteği ve Avrupa'daki diğer siyasi gelişmeler 1930-1936 yılları arasında yine yüzbinlerce Yahudi'nin Filistin'e göç etmesine yol açmış ve bu göçlerle birlikte bölgede Yahudilerin hızlı bir şekilde mülk olarak geniş topraklar elde etmesini sağlamıştır (Başlamışlı, 2018, s. 52). Bozkurt'un ifadesiyle; *"Yahudilerin Filistin'e olan göçlerinin artması nihayetinde Arapların ayaklanmasına ve Arap-Yahudi çatışmalara neden olmuştur."* (Bozkurt, 2012, s. 273).

Filistinli Araplar, sorunu görüşmek ve İslam dünyasının desteğini almak amacıyla büyük bir kongre düzenlemeye karar vermiştir. Kongrenin hazırlanmasına Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyni³ liderlik etmiştir (Tahhan, 1995, s. 134). Konferans, 7 Aralık 1931'de İslam ülkelerinden gelen 145 temsilcinin katılımıyla Kudüs'te toplanmıştır.⁴ 1931 yılındaki İslam Kongresi, Filistin Sorunu'na yönelik önemli kararlar almasına rağmen muhalif gruplar yüzünden çok etkili olamamıştır (Bozkurt, 2012, s. 273). Araplar, Yahudi göçlerinin çok arttığı 1933'ten itibaren artık zorunlu olarak örgütlü bir şekilde siyasi ve hukuki mücadelelerini başlatmışlardır. Göçlere ilk tepki, Arapların 1931 yılındaki İslam Konferansı'nda kurduğu Filistin Yürütme Komisyonu'nun Mart 1933'te Araplara hitaben yayınladığı beyanname olmuştur. Filistin Yürütme Komisyonu 6 Ekim 1933'te başta Kudüs, Hayfa ve Yafa olmak üzere bütün Filistin'de genel grev ve boykot ilan edilmesini kararlaştırmıştır. Bu çağrıya tüm Filistin halkı katılmış ve Yahudi göçlerine karşı mitingler düzenlemişlerdir (Tahhan, 1995, s. 134; Başlamışlı, 2018, s. 53). Araplar, 1929 yılında Yahudilere yönelik olan ayaklanmanın aksine 1933 yılında doğrudan İngiliz makamlarını hedef almışlardır. 1933'te çıkan

² Filistin'de yaşayan bazı aşırı Siyonistler kasıtlı olarak, Müslümanlarca kutsal sayılan bugünkü Harem-i Şerif sahasında eski Süleyman Mabedi'nin inşa edileceği yönünde kışkırtıcı neşriyatta bulunmuşlar ve bunu duyan Araplar da galeyana gelmiştir. Yahudiler, 15 Ağustosta kalabalık kabileler halinde Ağlama Duvarı'na yürümüşler, buna karşılık olarak sonraki gün ise Araplar Kudüs'te büyük bir yürüyüş düzenlemişlerdir. Bu yürüyüşlerden sonra iki taraf arasında gerginlik daha da tırmanmış ve çatışmaya dönüşmüştür. 23-28 Ağustos 1929 tarihleri arasında Araplar Filistin'in çeşitli yerlerinde Yahudilere karşı saldırılarda bulunmuştur. Meydana gelen çatışmalarda 3 Arap ve 9 Yahudi hayatını kaybederken, toplam 107 kişide yaralanmıştır (Bozkurt, 2012, s. 273).

³ Kudüs Müftüsü Hacı Muhammed Emin el-Hüseyni (1895-1974): Filistin'deki İngiliz işgaline ve Yahudi göçüne karşı gelişen istiklal hareketinin kurucusu ve lideridir. Filistin'de ilk siyasî teşkilât olarak kurulan en-Nâdi'l-Arabî başkanlığına seçildi. 21 Mart 1921'de, Kudüs Baş müftülüğüne getirildi. 1921-1948 yılları arasında Kudüs Baş müftüsü olarak görev yapmış ve Arap Yüksek Komitesi'nin kurucusudur. Bkz: Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, İstanbul (1995), Cilt 11, s.116-117.

⁴ Bu kongreye Türkiye de davet edilmiştir fakat katılmamıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras, Türkiye'nin konferansa katılmama gerekçesini şöyle açıklamıştır: "Kudüs'te oranın müftüsü tarafından akdine teşebbüs edilen İslam Kongresinin mahiyeti, ilan olunan ruznamesine göre şeriatçıdır. İhtilaflı siyasi meseleler, akdi tasavvur edilen kongrede görüşülmeyeceği gibi onun mesaisini tevcihinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini rahatsız edecek hususata meydan verilmeyeceği ve bilhassa, bir Hilafet meselesinin hiçbir surette mevzu bahis olmayacağı ve büyük Britanya Hükümeti'nin bu kongreyi asla himaye ve teşvik etmediği ve ona karşı müdahalesiz kaldığı öğrenilmiştir. Böyle teşebbüslere Cumhuriyet Türkiye'sinin bir alakası olmayacağı tabidir." Bkz: T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C. 5, 1931, s. 2-4.

ayaklanmalar, 1936 yılında meydana gelecek büyük ayaklanmanın habercisi gibiydi. 1935'ten itibaren Mısır ve Suriye'deki bağımsızlık hareketleri Filistin'i de etkilemeye başlamıştır. Yahudilerin gizlice silahlanması ve illegal örgütler kurması⁵ karşısında Araplar da silahlanmış ve çeşitli gizli örgütler kurmuştur. İngiltere komisyon raporlarına rağmen Filistin'e yapılan Yahudi göçünü engelle(ye)memiş ve her geçen gün Yahudi göçü artmıştır. İngiltere'nin Arapların isteklerini dikkate almaması, Yahudi göçlerinin her geçen gün giderek artması Arapların tepkisine neden olmuş ve nihayetinde bölgede yeni ayaklanmaları/Arap-Yahudi çatışmasını başlatmıştır. 1936 yılından önce yaşanan olaylar ve çatışmalar bölgesel çapta olup, bu tarihten sonra ise Filistin'in geneline yayılmıştır (Başlamışlı, 2018, s. 26). Bu durum Filistin'in kaderini belirleyecek ve bugüne kadar devam eden Arap-Yahudi çatışmasına yol açmıştır.

Bu çalışma, bugün dünya gündemini fazlasıyla meşgul eden “Filistin Meselesi”nin tarihsel kökenlerini ve çıkış sebeplerini ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Bu çalışmada, Filistin’de ortaya çıkan Büyük Arap İsyanı’nda Türk Basınının tutumu ve konuyu ele alışı, *Ulus* gazetesi özelinde açıklanmaya çalışılmıştır. *Ulus* gazetesi, Cumhuriyet Halk Partisinin yayın organı, iktidarın gayri resmî gazetesi ve Cumhuriyet rejiminin de bir nevi sözcüsü olduğu için tercih edilmiştir. Çalışmada; Türkiye Cumhuriyeti’nin izlediği Filistin politikası, Türkiye-Filistin ilişkilerini etkileyen faktörler ile 1936-1939 yılları arasındaki Büyük Arap İsyanı’nda Türk basınının tutumu, *Ulus* gazetesi özelinde ortaya konmuştur. *Ulus* gazetesinde yer alan haberler ışığında Filistin’de yaşanan olaylar ve gelişmeler kronolojik olarak yazılmış, gazetenin haber kaynakları ve ajansları irdelenmiş, gazetenin konuya yaklaşımı ve bakış açısı ortaya konularak, gazetenin yayımladığı yabancı gazetelere ait köşe yazıları ile *Ulus* gazetesinin köşe yazarlarının kaleme aldığı makaleler üzerinden meselenin ulusal ve uluslararası kamuoyunda nasıl bir izlenime sahip olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

Atatürk Döneminde Türkiye’nin Filistin Politikası ve Ulus Gazetesinin Yayın Çizgisi

Yeni Kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, dış politikasını tam bağımsızlık ve milli birlik üzerine tesis etmişti. Batı merkezli barışçıl bir politika izleyen Türkiye, komşularla iyi ilişkiler kurmak ve dünya barışına katkı sağlamak fikriyle hareket etmiştir (Oran, 2001, s. 68). Yeşilbursa, Atatürk döneminde izlenen dış politikanın esasını; “*kendi kaderine hâkim milli bir devlet kurmak*” olarak açıklamıştır. Türkiye’nin sahip olduğu toprakların stratejik bakımdan çok önemli olması sebebiyle, dış politikasını uluslararası sisteme göre ayarlamış ve bağımsızlığını gerçekçi dış politikası sayesinde koruyabilmiştir. Atatürk’ün Ortadoğu politikası ise, yine gerçekçi bir strateji ile tehlikeli, lüzumsuz ve faydasız hareketlerden uzak bir eğilim göstermiştir. Atatürk döneminde Türkiye, Ortadoğu ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmuştur. Arap ülkeleriyle sınır sorunlarının çözülmesi⁶ ve imzalanan dostluk anlaşmaları sayesinde ilişkiler daha da iyiye gitmiştir. Yeşilbursa, Türkiye ve Ortadoğu ülkelerinin ilişkilerini şu şekilde yorumluyordu; “*Hem Türkiye’de hem de Ortadoğu’da kurulan yeni rejimlerin ortak amacı batılı kurum ve normlarıyla modern ve tam bağımsız bir ulus-devlet yaratmaktır. İç ve dış düşmanların benzerliği nedeniyle yeni rejimlerin birbirine bakışı olumluydu*” (Yeşilbursa, 2023, s. 4).

Birinci Dünya Savaşı sırasında “Mekke Emiri Şerif Hüseyin”, Halifenin cihat ilanına rağmen İngilizlerle iş birliğine gitmiş, akabinde İngilizlerin bağımsızlık vaatlerine kanarak Osmanlı Devleti’ne saldırmıştı. Şerif Hüseyin’in bu tavrı Türklerde hayal kırıklığı yaşatmıştır

⁵ Yahudilerin kurduğu gizli örgütler şunlardır: NİLİ Casusluk örgütü, Haganah(Savunma-1920), Irgun Zeva’i Leumi (Milli Askeri Örgütü-1929) ve Stern Gang (1940). Bkz: Bozkurt, 2019, s.1-30.

⁶ 1926’da Irak, 1932’de İran ve 1938’de de Suriye ile sınır sorunları çözülmüştür.

fakat birçok Arap ülkesi ve aşireti Şerif Hüseyin'nin bu tavrının aksine Osmanlının yanında yer almıştı (Oran, 2001, s. 68). Yeşilbursa; *"Hilafetin kaldırılması, laik bir devletin kurulması ve yapılan inkılaplar Arap ülkeleri arasında Türkiye'ye karşı kısa süreli bir soğukluk oluşturmuş olsa da Ortadoğu ülkeleri, Türkiye'nin başarılarını kendi kalkınmaları ve ilerlemeleri için örnek aldığını"* ifade etmektedir (Yeşilbursa, 2023, s. 4). Sander ise Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerini şöyle açıklamıştır: *"Nihayetinde Türkiye emperyalizme karşı savaşmış ve zafer kazanmış bir devletti. Misak-ı Milli çerçevesinde hareket eden Türk hükümeti, Ortadoğu'daki eski Osmanlı toprakları üzerinde herhangi bir hak iddia etmediği için Türkiye ile Arap devletleri arasında önemli bir çıkar çatışması bulunmuyordu."* (Sander, 2014, s. 71).

Yeni kurulan Türkiye Devleti, yüzünü batıya dönmekle beraber Ortadoğu ülkeleriyle yakın temas içerisinde olmuştur. Çünkü bu coğrafya ile hem komşuluk ilişkileri vardı hem de tarihi, kültürel ve dini bağları bulunuyordu. İngiltere ve Fransa mandasında bulunan Araplarla iyi ilişkiler kurmakla beraber, o ülkelerin iç işlerine karışmamak adına temkinli hareket etmişti (Polat, 2020: 4). Türkiye, Boğazlarda güvenliği sağlamak ve tam hâkimiyet kurmak, ayrıca Hatay'ın Anavatan'a katılma meselelerinden dolayı Batılı devletler ile özelde ise İngiltere ve Fransa ile ilişkileri iyi tutmak zorundaydı. Türkiye Cumhuriyeti, iki dünya savaşı arasında resmi olarak "Filistin Sorunu"na karşı tarafsız olduğunu, konuyu Lozan Barış Anlaşması çerçevesinde değerlendirdiğini ve Filistin'de meydana gelen Arap-Yahudi çatışmalarının İngiltere'nin bir iç sorunu olarak gördüğünü beyan etmiştir (Cumhuriyet, 17 Ocak 1937). Bununla beraber Türkiye, ulusların toprak bütünlüğü savunan, bölgesel barışı ve huzuru ön planda tutan ve emperyalizme karşı olan bir tutum sergilemiştir (Bilgiç Ü. ve Bilgiç S., 2020: 428). Devletin tarafsız resmi dış politikasına karşın Türk kamuoyunun Araplara yakın durduğunu ve Filistinli Müslümanları savunduğunu söyleyebiliriz (Bozkurt, 2012, s. 274). Yeşilbursa ise Atatürk'ün Ortadoğu politikasını şöyle açıklamıştır: *"Atatürk'ün Ortadoğu politikası hayale ve hamasete değil, reel politikaya ve ulusal gerçeklere dayalıydı. Bu dönemde Atatürk, Türkiye'nin yönünü çağdaş uygarlığa, Batı'ya çevirmiş olmasına rağmen Ortadoğu ülkeleriyle de iyi ilişkilerini sürdürmüştür. Kısaca Atatürk emperyalizme karşı Ortadoğu ülkelerinin yanında yer almıştır."* (Yeşilbursa, 2023, s. 4).

Filistin'de ayaklanmanın başladığı Nisan 1936 yılı, dünya gündemi oldukça meşguldü. İkinci Dünya Savaşının ayak sesleri geliyordu. Dolayısıyla Türk basınında ağırlıklı olarak şu konular yer alıyordu: Avrupa'daki savaş çanları, İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, Türk-Balkan münasebetleri, Balkanlardaki karışıklıklar, Boğazlar Konferansı vs. Bütün bu konular Türk basınında geniş yer bulmuştur. Dolayısıyla Filistin'deki Arap isyanı ile ilgili haberlerin bu yoğun gündem arasında Türk basınında nispeten mütevazı bir payı vardı. Filistin ile ilgili olaylar ve politikalar, büyük gazetelerin hiçbirinde başyazı olarak tartışılmamıştır. Genelde gazete yazarları iç sayfalarda kendi köşelerinde konuyu arada bir yazmıştır. Türk basını genel olarak aynı haber kaynaklarından beslendikleri ve hemen hemen aynı yayın çizgisini takip ettikleri için, Filistin konusunda verdikleri başlıklar ve bilgiler neredeyse aynıydı. Aralarında pek bir farklılık yoktu (Polat, 2020, s. 5).

Cumhuriyetin ilanından sonra hükümetin yayın organı ve döneminin en önemli gazetelerinden biri *Ulus*'tur. *Ulus* gazetesi; *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin devamı olup, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesine 28 Kasım 1934 tarihinde Atatürk tarafından "*Ulus*" ismi verilmiştir (Ulus, 28 Kasım 1934). Gazetenin 1936-1939 yılları arasında yayıncısı ve başyazarı Falih Rıfkı Atay'dır. Yayın hayatına Milli Mücadelenin sözcüsü olarak başlayan gazete, Cumhuriyet Halk Partisinin yayın organı, iktidarın gayr-ı resmî gazetesi, Cumhuriyet rejiminin de sözcüsü ve yapılan inkılapların destekçisi olmuştur. *"Adımız andımızdır"*, sloganıyla yayın hayatını sürdüren *Ulus* gazetesi, dış politika ve Filistin konusunda yine hükümetin yayın organı gibi hareket ederek resmi politikaya paralel bir yayın çizgisi takip etmiştir.

Ulus gazetesi ve Türk basını, Büyük Arap İsyanı'nın başladığı 15 Nisan 1936'dan itibaren Filistin'de yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiş ve burada yaşanan gelişmelere düzenli olarak sayfalarında yer vermiştir. Türk basını ve *Ulus* gazetesi, Filistin'le ilgili haberleri genellikle Avrupa menşeli, Ortadoğu mahfilleri ve Anadolu Ajansı gibi kaynaklardan aldığı için konuyu aktarışı ve verdiği başlıklar bu kaynakların görüşüne ve devlet politikasına yakın bir görünüm arz etmektedir. *Ulus* gazetesinin köşe yazarlarının "Filistin Sorunu"na objektif yaklaştıkları, Arap-Yahudi çatışmalarında taraf olmaktan kaçındıkları ve her iki kesimin de hatalarını yazmaktan geri durmadıkları görülmüştür. Her iki kesime dostane bir yaklaşım olmamakla beraber, Siyonizm'e karşı olumsuz bir tutumları vardı. Basının konuya tarafsız yaklaşmasında, Türkiye'nin izlemiş olduğu resmi tarafsız dış politikanın etkisi büyüktü. Türkiye, İngiltere'nin tepkisini çekmemek için Büyük Arap İsyanı'nda Filistin'e ve isyancılara açık destek vermekten kaçınarak, ihtiyatlı davranmayı tercih ettiği söylenebilir.

Genel Grev İlanı ve Büyük Arap İsyanının Başlaması (1936)

1935 yılında Belçika'dan çimento yüklü olarak gelen bir vapurda Yahudiler tarafından gizlice Filistin'e sokulmak istenen silahların bulunması, 1936'daki Arap ayaklanmasının habercisi olmuştur. Bu olay üzerine Arap gazeteleri, Yahudiler aleyhine neşriyata başlamışlar ve Arapları Yahudilerin gizlice silahlandıkları konusunda uyarmışlardı. Ayrıca olayı protesto etmek için bir Genel Grev başlatmışlar ve Araplar kepenk kapatarak tepkilerini ortaya koymuşlardır. Bu olaylar 3 yıl sürecek büyük Arap ayaklanmasının ilk habercileri olmuştur. Arapların beklenen isyanı, 15 Nisan 1936'da bir Yahudi'nin Arap çeteleri tarafından öldürülmesiyle başlamıştır. Bir gün sonra, Yahudilerin Tel-Aviv'de iki Arap'ı öldürerek Araplara karşılık vermesi ve Tel-Aviv'de Arap aleyhtarı büyük bir gösteri yapmaları, Arap-Yahudi gerginliğini iyice körüklemiştir. Bu arada Filistinli Araplar, 25 Nisan 1936'da birleşerek "Arap Yüksek Komitesi"ni kurmuşlardır. Başkanlığına Kudüs Müftüsü Hacı el-Hüseyni'nin getirildiği bu komite, bir nevi hükümet görevi üstlenmiş ve bölgede yaşanan olaylarda Filistinli Arapların sözcüsü ve destekçisi olmuştur. Komite, ilk olarak Arapları bütün Filistin'de genel greve davet etmiştir. Arap Yüksek Komitesi'nin genel grev çağrısı Filistinli Araplardan büyük destek görmüş, kısa süre içinde Kudüs, Yafa, Nablus başta olmak üzere Filistin'in birçok şehrinde Arap işyerleri mesailerine son vermiştir. Yahudilerle her türlü ticari ve beşerî münasebetler kesilmiştir. Arap basını da greve geniş destek vermiş ve Yahudilerle mücadele etme kararı almıştır (Bozkurt, 2012, s. 275). Arap Yüksek Komitesi yaptığı açıklamada, İngiliz Hükümeti'nin Arap isteklerini⁷ kabul etmediği sürece grevin devam edeceğini belirtmiştir. Bu ortamda başlayan büyük Arap ayaklanması çeşitli zamanlarda yavaşlasa da 1939 yılına kadar devam etmiştir. Filistin'de meydana gelen bu kargaşa ortamının sebebi; Filistin'e yapılan Yahudi göçünün durmaksızın devam etmesiydi. Hızlanan Yahudi göçüyle telaşa düşen Araplar, günün birinde kendi öz vatanlarında azınlık durumuna düşebilirlerdi. Bu durum, Arapları endişeye ve şiddete sevk etmiştir. 1936 yılında başlayan ayaklanmanın asıl müsebbibi İngilizler ve Yahudilerdir. Çünkü İngiltere'nin izlediği Siyonizm yanlısı politika ve Yahudilerin "Milli Yurt" emelleri ile takip ettikleri Siyonist yayılmacı/kışkırtıcı faaliyetler Arapları isyana sevk etmiştir.

15 Nisan 1936 tarihinde ilan edilen "Genel Grev" ile ilgili haberler Türk basınında 20 Nisan'da yer almaya başlamıştır. Filistin'de başlayan olayları ulusal gazetelerin birçoğu sayfalarından yayımlamış ve çatışmalardan söz etmiştir (Akşam, Tan, Kurun, Cumhuriyet, Ulus, Son Posta, 20 Nisan 1936). *Ulus* gazetesi yaşanan olayları 21 Nisan'da; "*Filistin'de*

⁷ Arapların İngilizlerden talepleri şunlardı: 1-Yahudi göçünün kesin olarak durdurulması ve engellenmesi, 2-Arap topraklarının Yahudilere satışının engellenmesi, 3-Milli bir Arap hükümetinin kurulması.

vaziyet çok kötü” başlığıyla sayfalarına taşımış ve haberde: “*Yafa ve Tel-Aviv’de Araplar ile Yahudiler arasında kanlı çarpışmalar olmuş, Yahudilerden 9 kişi ölmüş, 40 kişi yaralanmıştır.*” bilgisini vermiştir (Ulus, 21 Nisan 1936). 22 Nisan’da ise “*Filistin’de vaziyet ağırlaşıyor*” başlığıyla sunulan haberin içeriği şöyleydi: “*Yeniden kanlı çarpışmalar oldu. Bir Yahudi Mahallesi yandı.*” (Ulus, 22 Nisan 1936). Burada dikkat çeken husus, gazete yabancı basından ve Anadolu Ajansından aldığı haberleri olduğu gibi okuyucuya aktarmış ve üzerinde hiç yorum yapmadan tarafsız bir çizgide durmayı tercih etmiştir. Filistin’de başlayan olaylar sonraki günlerde yayılarak devam etmiştir (Ulus, 23 Nisan 1936). İngiliz Manda İdaresi, aldığı tedbirlere rağmen sükûneti sağlayamamış, Araplar genel grev ilan ederek birçok yerde saldırılar düzenlemişlerdir (Ulus, 25 Nisan 1936).

Gazete, 29 Nisan 1936 tarihli nüshasında, “*Filistin’deki kanlı kavgaların sebepleri*” başlığıyla uzun ve açıklayıcı bir köşe yazısı yayımlamıştır. Yazıda; çatışmalardan, birçok insanın öldüğünden ve yaralandığından, olayların kısa sürede önlenmesinin mümkün olmadığından, gizli örgüt mensuplarının tutuklanmasıyla bu işin çözülmeyeceği, bu ayaklanmanın, “*Mısır ve Suriye milliyetçilerinin misalini takip edip, Pan-Arap cereyanıyla, yani ırkçılık ve milliyetçilik cereyanıyla sıkı alakası bulunduğunu*” belirtmiştir. Yazının devamında; İngiliz idaresinin yanlış yönetiminden, Yahudilerin mülk satın alması, Yahudi göçleri ve dini törenlerin birer karşılıklı düelloya dönüştüğü vurgulandıktan sonra, iki tarafın birbirine karşı besledikleri milli kinin etkisinden bahsedilmiştir (Ulus, 29 Nisan 1936). Ulus’un yayımladığı bu yazıda dikkat çeken husus, ayaklanmanın temelinde Arap Milliyetçiliği olduğu ve her iki kesimin birbirine olan düşmanlığı özellikle vurgulanmıştır.

Mayıs ayında olaylar artarak devam etmiştir. Kudüs Baş müftüsü Yahudi göçleri duruncaya kadar greve devam edeceklerini bildirmiştir (Ulus, 2 Mayıs 1936). Gazete, 2 Mayıs’ta Filistin hadiseleri başlamadan önce Alman *Neue Zürcher Zeitung* gazetesinde “*Filistin Yahudileri*” başlığıyla çıkan bir yazıyı dördüncü sayfasından yayımlamıştır. Bu yazı Almanların konuya bakış açısını vermek bakımından önemlidir. Gazeteye göre; Yahudi göçleri bu şekilde devam ederse Filistin’de felaket yaşanacağı kaçınılmazdır. Dünya Yahudi meselesi, Yahudilerin Filistin’e göç ettirilerek çözülmeyecektir. Göçlerin devam etmesi halinde Filistinli Arapların çevre ülkelerdeki Araplar ile birleşerek Yahudilere karşı bir cephe oluşturacaktır. Arap liderleri bunu her fırsatta dile getirmektedirler ve Filistin’de kıyametin kopacağını söylüyorlar (Ulus, 2 Mayıs 1936). Bu demeçte dikkat çeken husus; Filistinli liderin buhranın geleceğini haber vermesine rağmen İngiliz ve Yahudilerin bunu ciddiye almadıklarını göstermektedir.

Olayların dinmemesi üzerine İngiltere’nin Filistin Komiseri, Milli Arap Meclisini toplayarak onlara uyarıda bulunmuş ve olayları tahrik edenleri tutuklayacağını söylemiştir (Ulus, 7 Mayıs 1936: 3). Bu görüşmeden sonra Filistin Yüksek Arap Meclisi toplanarak: “*15 Mayıs’tan sonra vergileri ödememe, greve devam etme ve memleket içinde propaganda turnelerine çıkma*” kararları almıştır. Filistinlilerin bu grevine Suriye ve Iraktan destek gelmiştir (Ulus, 9 Mayıs 1936). Gazetenin 14 Mayıs’taki Londra kaynaklı haberinde ise Filistin olaylarında İtalyan parmağının olduğu, İngiltere’ye zorluk çıkarmak için para ve diğer vasıtalarla Arapları kışkırttığı iddia edilmiştir (Ulus, 14 Mayıs 1936). Olayların dinmemesi ve iki Yahudi’nin öldürülmesi üzerine İngiliz manda idaresi 14 Mayıs’ta Kudüs’te Örfi İdare ilan etmiş ve olaylara karışan 600 kişiyi tutuklamıştır (Ulus, 15 Mayıs 1936). İngiliz idaresinin Yahudi göçünü durdurmaya yanaşmaması ve Yüksek Komiser General Sir Arthur Wauchope’un yeni 4.500 kişilik göçmen Yahudi listesini onaylaması üzerine olaylar daha da artmış ve diğer şehirlerde de karışıklıklar çıkmıştır (Ulus, 19 Mayıs 1936). Kudüs, Hayfa, Gazze ve Beytüllahim’da gösteriler yapılmış ve kargaşa çıkmıştır. Bu gösteriler esnasında 814 Arap ve 53 Yahudi tutuklanmıştır (Ulus, 21 Mayıs 1936). Filistin’de olaylar artarak devam

ederken İtalyan ve Yahudi gazeteleri de karşılıklı ithamlarda bulunmuştur. İtalyan gazeteleri, yaşanan olaylardan dolayı İngiliz idaresini suçlamış ve iki toplumu birbirine düşürmekle itham etmiştir (Ulus, 20 Mayıs 1936). Yahudi göçmen listesinin onaylanması, Filistin’de olayların yeniden alevlenmesine neden olmuştur. Her yerde gösteri ve eylemler başlamış, Kudüs’te bir trene de bomba atılmıştır. Birçok bombalı ve silahlı saldırılar gerçekleşmiştir (Ulus, 23 Mayıs 1936). 29 Mayıs’ta B. Thomas’ın yerine William Ormsby-Gore’un sömürgeler bakanı olarak atanmıştır. *Ulus* gazetesi, Filistin meselesinin halli için bu değişikliğin yapıldığını yazmıştır (Ulus, 30 Mayıs 1936).

Ulus, 24 Mayıs’ta Viyana’nın ünlü gazetelerinden “*Neue Freie Presse*” tarafından yazılmış “*Siyonizm ve Filistin*” başlıklı bir makaleyi sayfasından yayımlamıştır. Yazıda diğer ülkelerde var olan milyonlarca Yahudi nüfusu ve ekonomik durum hakkında önemli bilgiler verilmiş ve Yahudilerin haksızlığa uğradığını savunmuştur. Gazete yazısında; “*Filistin’deki Yahudilerin sayısı, 1935 de 350.000 kişiyi bulmuştu ki bu rakam, oradaki halkın yüzde 27’sini ve dünyadaki Yahudilerin yüzde 2’sini ifade etmektedir.*” sözleriyle Filistin’deki Yahudi sayısının dünyadaki orana nispeten az olduğunu ve o topraklara Yahudi göçlerini savunmuştur. Viyana gazetesi, Yahudiler sayesinde Filistin’de ekonomik refahın arttığını, işsizliğin azaldığını ve bölgenin zenginleştiğini ifade etmiştir. *Presse*, “*Buradaki olayların temelinde ekonomik değil, politik kaygılar yatmaktadır*” iddiasında bulunmuştur. Gazete Yahudilere haksızlık yapıldığını şu tarihi cümle ile dile getirmiştir: “*Dünyanın hiçbir yerinde Yahudilerin hakkı Erden’in şarkındaki kadar ellerinden alınmamıştır. Hâlbuki bu topraklar çok daha mümbit ve verimli oldukları halde bomboştur.*” (Ulus, 24 Mayıs 1936). Gazetenin yazısından da anlaşılacağı üzere, Filistin’deki olaylara bakış açısı ülkelerin ve gazetelerin politikasına göre şekillenmekteydi.

Ulus, 30 Mayıs’ta ise ünlü İngiliz gazetesi *Sunday Times*’da 24 Mayıs 1936 tarihinde “*Scrutator*” imzasıyla yayımlanan “*Filistin kargaşalıkları*” başlıklı bir yazıyı okuyucularıyla paylaşmıştır. Bu köşe yazısı, İngiltere’nin Filistin politikasını ve İngiliz gazetelerinin konuya bakışını göstermesi açısından çok önemlidir. Çünkü yazıda, İngiltere’nin bu olaylarda hiçbir suçunun olmadığını, Yahudilerin yurt edinme hakkı olduğu, olayların tamamen oradaki bazı menfi Arap gruplarından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Yazıda dikkat çeken hususlar şunlardır:

Filistin’de çıkan kargaşalıklar, herhangi bir sömürge veya doğrudan doğruya bize bağlı bir memlekette çıkmış bir ayaklanmadan daha kötü bir intiba hâsıl etmektedir. Filistin Milletler Cemiyetinin idaresi altındadır, biz orada cemiyetin itimadını haiz olan bir mandater devletiz. Buradaki vaziyetin bir başka hususiyeti de vardır. Çünkü oradaki menfaatlerle yalnız İngiltere halkı değil, hatta Filistin’deki Araplarla Yahudiler değil; bütün dünya üzerindeki Yahudilerle ilgilidir. Eğer oradaki icraatımız yanlış bir surette tatbik edilecek olursa o zaman milli prestijimiz zarar görür. Sonra, biz vermiş olduğumuz vaatleri yerine getirmeğe son derece de dikkat eden bir milletiz ve bütün dünya da Balfour’un vaatlerini hatırlamaktadır... Buradaki kargaşalıklar Yahudi düşmanlığından ileri gelmiyor. Kendileri de semitik ırktan gelen Filistin Arapları, Yahudi düşmanı değillerdir. Cahil Müslümanlarda dini taassup çok şiddetlidir... Bununla beraber bugünkü kargaşanın elle tutulur bir sebebi yoktur. Bunların sebebi birkaç kişinin ihtirasından ileri gelmektedir. Arap muhalefeti bir nevi kıskançlıktan ileri geliyor. (Ulus, 30 Mayıs 1936: 3).

Ulus gazetesi de aynı tarihte “*Filistin Meselesi*” başlıklı bir köşe yazısı yayımlamıştır. Yazıda olayların başlaması, İngiliz hükümetinin tarafsız davranmaya çalışması, işçi grevleri, Yahudi “*Milli Yuva*”sı, ekonomik gelişmişlik, Arapların topraklarını kolay kolay terk etmeyecekleri, iki milletin bir arada yaşama imkânsızlığı ve Yahudi göçlerinden uzun uzadıya bahsetmiştir. Yazıya göre; Yahudi göçleri ve kapitalist yayılma Arapların harekete geçmesine neden olmuştur. Mesele ancak Yahudi ve Arapların güçlü bir iş birliği yapmasıyla çözülebilir. Fakat Arap milliyetçiliğinin çok yüksek olduğu bu süreçte bunun gerçekleşmesi biraz zor olacaktır (Ulus, 30 Mayıs 1936).

Haziran ayında çatışmalar ve kargaşa ülke geneline yayılmış ve içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Gazete, 1 Haziran'da, "*Filistin'de Araplar İngilizlere karşı çete harbi yapıyorlar*" başlığıyla verdiği haberde, Arapların İngiliz Yüksek Komiseri ile görüşerek Yahudi göçünün durdurulmasını talep ettiğini yazmıştır (Ulus, 1 Haziran 1936). *Ulus* gazetesi aynı tarihli nüshasının dördüncü sayfasından "*Filistin Hadiselerinde İtalyan Parmağı*" başlığıyla yabancı gazetelerde yer alan yazıları ve iddiaları derleyerek çok önemli bir köşe yazısı yayımlamıştır. İngiltere'nin *Times* ve *The Guardian* gazeteleri ile İtalyan *Corriere Della Sera* gazetesinde yayınlanan yazılarda, Filistin olaylarında İngiltere'nin rakipleri olan Almanya ve İtalya'nın dahil olduğu, bu ülkelerin Araplara para dağıttığı ve radyo yoluyla propaganda yaptığı belirtilmiştir. Filistinlilerin *Della Sera* gazetesine gönderdiği bir telgrafta şu ifadelerin yer aldığı belirtilmiştir: "*Filistin Araplarının sempatisini kendilerine çekmeğe muvaffak olan iki millet, İtalyanlarla Almanlardır. Almanlara olan sevgi Yahudilere karşı takındıkları tavırdan ileri geliyor. İtalyanların ise İngilizlere karşı koyabilmiş biricik millet olmasıdır.*" (Ulus, 1 Haziran 1936). Burada dikkat çeken durum ise gazetelerin kendi ülkelerinin politik durumuna göre tutum sergilemesidir.

Filistin'de çarpışmalar ve kanlı hadiseler Haziran ayı boyunca devam etmiştir (Ulus, 2-3-4-5-8-9-10-11-13 Haziran 1936). Bu şiddetli çatışmalar ve saldırıların kesilmemesi üzerine Yahudiler Kudüs'ün eski mahallelerini boşaltmaya başlamıştır (Ulus, 18 Haziran 1936). Filistin olayları çok fazla artınca, İngiliz kamuoyunun gündemini de meşgul etmeye başlamış ve İngiliz sömürgeler bakanı bu konuda Avam Kamarasına uzun bir izahat vermek zorunda kalmıştır (Ulus, 20 Haziran 1936). Bakanın verdiği bu izahatta Yahudi göçleri ve arazi satışlarını durdurma gibi bir niyetlerinin olmadığını beyan etmesi üzerine, Filistin'de olaylar daha da alevlenmiştir (Ulus, 21-27-28 Haziran 1936).

Gazete, 23 Haziran'da "*Filistin ve Gelmekte Olan Harp*" başlığıyla, İngiltere eski Hazine ve Harp Bakanı Winston Churchill'in yazmış olduğu bir makaleyi sayfalarından okuyucuya sunmuştur. Gazete yazının baş kısmında şu açıklamayı yapmıştır: "*Winston Churchill, yalnız Filistin için değil; bütün dünya için devamlı bir sulhun nasıl kurulabileceğini anlatan ehemmiyetli bir yazı yazmıştır. Realite ile fikir arasındaki farkların bir izahı olan bu hadiseleri bir arada okurlarımıza sunuyoruz.*" Churchill yazısında; "*Bugünkü günde insanlık için en ehemmiyetli mesele, yeni bir harbin önüne nasıl geçilebileceği meselesidir. Geri kalan ne kadar mesele varsa, hepsi de, bunun yanında pek adi sayılır,*" sözleriyle yaklaşmakta olan büyük harbin önlenmesini tavsiye etmiştir. Filistin'de ise bir çözüm elde etmek için ilk önce grevin sona ermesi gerektiğini, grev bitince çözüm bulmanın kolay olduğunu belirtmiştir. (Ulus, 23 Haziran 1936).

İngiltere'nin, olayların durdurulması için Filistin ileri gelenleri ile yaptığı görüşmeler bir nebze işe yaramış ve Temmuz ayında olaylar nispeten azalmıştı. İngiltere, Filistin'de sükûnetin sağlanacağını ve olaylar durduktan sonra bir Komisyonun bölgeye gönderilip tahkikat yaparak halkı dinleyeceğini bildirmiştir (Ulus, 9 Temmuz 1936). Bu bildiri olayları biraz dizginlese de bazı bölgelerde çeşitli saldırılar ve olaylar devam etmiştir (Ulus, 12 Temmuz 1936). Yapılan görüşmelere rağmen Araplar genel grevlerine devam etmiştir (Ulus, 18 Temmuz 1936).

Filistin'deki olaylar, Ağustos ayında durulmuş ve ciddi bir durum yaşanmamış, tedirgin bir bekleyiş şeklinde geçmiştir (Ulus, 1 Eylül 1936). Arapların genel grevden vazgeçmemesi üzerine İngilizler tedbir amaçlı yeni birlikleri Filistin'e göndermiştir. Ayrıca yaşanan olaylar sonucunda 3 Eylül 1936 tarihine kadar 325 Arap, 65 Yahudi olmak üzere toplam 401 kişinin hayatını kaybettiği açıklanmıştır (Ulus, 4 Eylül 1936). Bölgedeki olaylar durmayınca İngiltere, Filistin'deki kuvvetlerin başına Genaral Deel'i atamıştır (Tan, 9 Eylül 1936). General Deel, 14 Eylül'de Kudüs'e gelip görevine başlamış ve İngiltere'nin bu olayları her iki kesimi dinleyerek

sulh yoluyla çözmek istediğini beyan etmiştir. İngiliz yetkililer, Arap Devletlerin liderlerine olayların durdurulması için müracaatta bulunmuş ve olumlu sonuçlar beklediklerini bildirmişlerdir (Ulus, 19 Eylül 1936). Yetkililer, grev durmazsa örfi idare ilan edeceklerini ve kargaşanın bitirilmesi için her türlü tedbire başvuracaklarını beyan etmişlerdir (Ulus, 20 Eylül 1936). Buna rağmen Araplar grevi bitirmemiş ve saldırılarına devam etmişlerdir (Ulus, 22-23 Eylül 1936). Olayların artması sonucunda Filistin’de örfi idare ilan edilmiştir (Ulus, 1-2 Ekim 1936). Örfi idare ilanıyla birlikte durum kontrol altına alınmış ve olaylar azalmaya başlamıştır (Ulus, 5 Ekim 1936). İngiltere Kralı, Arap ülkelerinin yöneticilerinden Filistin’deki grevin bitirilmesi için arabulucu olmalarını teklif etmiş ve Arap liderler ile Filistin’deki yerel şefler arasında başlayan görüşmeler olumlu bir süreçte devam etmiştir (Ulus, 10 Ekim 1936). Olumlu geçen bu müzakereler sonucunda Arap işçileri grevi bırakmış ve işlerine dönmüşlerdir. Böylece 200 bin Arap işçi işine dönerken, esnaflar da dükkânlarını açmış ve hayat normal seyrini almıştır (Ulus, 13 Ekim 1936). Yapılan anlaşma sonucunda grev tamamen bitmiş ve her şey normale dönmüştür (Ulus, 15 Ekim 1936). İngiltere Filistin’de yaşanan olayları araştırmak ve kalıcı bir çözüm bulmak için Lord Peel başkanlığında bir tahkikat komisyonu tertip edip bölgeye göndereceğini bildirmiştir (Ulus, 16-17 Ekim 1936).

İngiltere’nin Çözüm Arayışları ve Taksim Planı

İngiltere Hükümeti, ayaklanmayı durdurmak ve çözüm üretmek için Hindistan işleri eski bakanlarından Lord William Robert Peel başkanlığında kurulan ve “Kraliyet Filistin Komisyonu” adını alan bir araştırma heyetini Filistin’e göndermiştir (Bozkurt, 2012, s. 283; Ulus, 6 Aralık 1936). Araplar komisyondan, daha önce İngiliz makamlarına bildirdikleri isteklerin yerine getirilmesini talep etmişlerdir (Ulus, 6 Aralık 1936). Filistin Kraliyet Komisyonu, her iki tarafın da şikâyet ve isteklerini dinlemiştir. Yahudiler de Arap milliyetçilerinden, İngiliz idaresinden şikâyetçiydi ve Yahudi göçlerinin serbest bırakılıp “Yahudi Yurdu”nun kurulmasını istiyorlardı (Bozkurt, 2012, s. 284). Arap lideri Abdülhadi, Kraliyet Komisyonuna; Yahudilerin sadece İngiltere üzerinde değil, Filistin’deki İngiliz memurlar üzerinde de etkili olduğu, bu nedenle buradaki memurların adaletli davranmadığını söylemiştir. Abdülhadi bu vaziyet devam ederse ayaklanmanın ve çatışmaların tekrardan başlayabileceğini belirtmiştir (Ulus, 15 Ocak 1937). Filistin Kraliyet Komisyonu, Filistin’de yaptığı iki aylık incelemeden sonra raporunu daha sonra bir Beyaz Kitap’la duyurulacağını belirterek Şubat 1937’de Filistin’den ayrılmıştır. Kraliyet Komisyonu, Londra’da yaptığı müzakerelerden sonra, Peel Komisyonu Raporu adını alan 404 sayfalık raporunu Temmuz 1937’de hükümete sunmuştur. Rapor kısaca Filistin topraklarının Araplar ve Yahudiler arasında “Taksim” edilmesini tavsiye ediyordu (Ayın Tarihi, Ağustos 1937, s. 278). Bu taksim önerisi her iki kesim tarafından reddedilmiş ve çok sert tepkiler ile karşılanmıştır. Ayrıca Arap ülkeleri de bu plana sert tepki göstermiş ve kabul edilemez olduğunu beyan etmiştir (Cumhuriyet, 6 Ağustos 1937). Taksim kararının açıklanmasıyla birlikte, Ekim 1936’da son bulan olaylar tekrardan başlamıştır.

Komisyon raporu açıklanmadan kısa bir süre önce bölgeye bir seyahat düzenleyen *Ulus* gazetesi yazarı Burhan Belge, izlenimlerinin okuyucuyla paylaşmıştır. Filistin’e yaptığı geziyi 5 Temmuz 1937’de “*Filistin Notları*” başlığıyla paylaşan Belge, bölgeyle ilgili önemli bilgileri vermiştir. Bölgede Arap ve Yahudi yerleşimleri arasındaki refah farkından, üç dinin merkezi olan bölgenin artık o ideallere sahip olmadığından, burada göreceğiniz tek şeyin; “*bu üç büyük sembolün kapılarında ve civarında yapılan, dini ticaret veyahut politika mücadelesi*” olduğunu belirtmiştir (Ulus, 5 Temmuz 1937). Yine rapor açıklanmadan önce *Ulus* gazetesi yazarı Ahmet Şükrü Esmer, konu hakkında “*Filistin Komisyonunun Raporu*” başlıklı bir köşe yazısı yazmıştır. İngiltere’nin yapmış olduğu yanlışlıklardan, Yahudi göçünden, çıkan Arap ayaklanmasının silahlı ve kanlı olarak bastırılmasını yanlış olduğunu anlatan yazar,

İngiltere'nin Filistin'i "*Taksim*" etmeyi düşündüğünü ve bu planın her iki kesim tarafından kabul edilmediğini belirtmiştir. Yazar Filistin meselesinin çözümünün çok müşkül olduğunu açıkça ifade etmiştir (Ulus, 7 Temmuz 1937).

Filistin Tahkikat Komisyonu, 8 Temmuz'da raporunu yayımlamıştır. Daha önce tahmin edildiği gibi Filistin'in üç bölgeye⁸ ayrılmasını teklif etmiştir. Bu durum her iki tarafı memnun etmediği gibi yapılan taksimatın toplumlararası var olan uçurumu daha da derinleştireceği söylenmiştir (Ulus, 8 Temmuz 1937). Rapor açıklandıktan hemen sonra Araplar ve Yahudiler bu raporu ve getirdiği teklifi kabul etmediklerini beyan etmişlerdir. Yahudiler hayal kırıklığı yaşarken; Araplar ise topraklarından asla vazgeçmeyeceklerini, meselenin ekonomik değil manevi bir dava olduğunu bildirmişlerdir (Ulus, 9 Temmuz 1937). Rapor sadece Yahudi ve Filistinliler tarafından değil, Irak Hükümeti, Kuveyt Emiri ve Suriye Hükümeti tarafından da protesto edilmiş, bu ülkeler Filistinli kardeşlerinin yanında olduklarını bildirmişlerdir (Ulus, 12 Temmuz 1937; Ulus, 20 Temmuz 1937). Komisyonun taksim teklifi İtalya'yı da harekete geçirmiştir. Konu hakkında açıklama yapan İtalyan yetkililer; Filistin topraklarının Milletler Cemiyeti'ne mensup tüm üye ülkelerin hükümlerine ait olduğunu, burada yapılacak bir taksimatın tüm Akdeniz ülkelerini yakından ilgilendirdiğini, Napolyon'un eski toprakları olması hasebiyle bu topraklar üzerinde İtalya'nın da hakkı olduğunu bildirmiştir (Ulus, 18 Temmuz 1937). Araplar ve Yahudiler yazılı protestolardan sonra eyleme geçmiş ve gösteri yürüyüşleri yapmaya başlamışlardır (Ulus, 20 Temmuz 1937; Ulus, 4-6 Ağustos 1937).

Raporun açıklanmasından sonra *Ulus* gazetesi, konuyla ilgili birkaç tane önemli köşe yazısı yayımlamıştır. 15 Temmuz'da "*Lord Peel'in Filistin Raporu*" başlığıyla yayımlanan köşe yazısında, Lord Peel'in rapor hakkında radyoda verdiği demeci ele almıştır. Peel, Yahudi ve Arapların raporu düşmanlık hisleriyle ele aldığını, iki kesiminde taleplerinin birbirine tamamen zıt olduğunu, konunun çözüme kavuşması için tarafların aklıselim yaklaşması gerektiğini söylemiştir (Ulus, 15 Temmuz 1937).

Gazete yazarı Burhan Belge ise bölgedeki izlenimleri ve konu hakkındaki görüşlerini yazı dizisi şeklinde yazmaya devam etmiştir. 22 Temmuz'da "*Siyonizm: Yahudi Faşizmi*" başlığıyla yazdığı köşe yazısında çok önemli tespitler yapmış ve Siyonizm emperyalizmini eleştirmiştir. Belge; "*Siyonizm'e, emperyalizm hareketi demek yanlış değildir. Gerçi Filistin, Yahudilerinin belli başlı vatanı ve Tevrat'ın meskatı residir, fakat bu ne ifade eder? Eğer bütün milletleri yerli yerine koymaya kalkışsak her şeyden önce bugünkü dünyaya yazık olur*" ifadelerini kullanmıştır. "Filistin'e Yahudi, inkâr edilemez bir medeniyet getirmiştir" diyen yazar, Yahudilerin "*Arzı Mevud*" hayaliyle gelip Filistin topraklarını işgal etmesinin yanlış olduğunu söylemiştir. Belge yazıda şu veciz ifadeleri kullanmıştır:

Filistin'i Avrupa, karış karış eline geçirmiştir. Fakat bu Avrupa, bildiğiniz gibi Yahudi Avrupa'dır. Tarih bütün milletlerin tercümesini halidir ama hiçbir milletin tapu senedi değildir. Bu işgalci yayılma, Müslüman Araplarla Yahudiler arasındaki "Haçlılar Seferi"nin kopmasına ve günden güne şiddetlenmesine yol açmıştır. Fakat bu garip bir "Haçlılar seferi"dir. Siyonist, yeni vatanını, kan dökerek ele geçirmiyor. Bunu para dökerek yapıyor... İlim ve teknik, bütün silahları susturuyor. Yahudilerin, Filistin'e getirdikleri medeniyeti sevmemeğe imkân yoktur. Fakat Siyonizm'i sevemedim. Onda, pogromcu kafanın darlığı ile faşist ruhun hoyratlığını, aynen gördüm. (Ulus, 22 Temmuz 1937)

Burhan Belge, 24 Temmuz'da "*Din Ticareti*" başlığıyla yazdığı yazıda ise Yahudi ve Arap toplulukları ile ilgili önemli tespitlerde bulunmuştur. Filistin'de üç ayrı dinin

⁸ Peel Komisyonu, Filistin manda bölgesinin biri Arap diğeri Yahudi olmak üzere iki devlete taksim edilmesine, üçüncü bir alan olan Beytüllahim dâhil olmak üzere Kudüs'ten Yafa'ya uzanan bölgenin de İngiliz mandasında kalmasını önermiştir.

mensuplarının dinin özünden uzaklaştığını, birbirlerine düşman olduklarını, şehirlerin bile birbirine küs olduğunu anlatan yazar; “*Filistin’de dinlerin kendileri gitmiş fosilleri kalmıştır. Peygamberler susmuş, din çarşılarının simsarları konuşmağa başlamıştır. Tanrılar kaçmış, putları birikmiştir. Bütün bu insanlar, hep aynı Tanrıya taptıkları halde, onun adına birbirlerinden nefret eder.*” diyen yazar, üç dinin mensuplarının çıkarları yüzünden birbirine düşman olduğunu söylemiştir (Ulus, 24 Temmuz 1937).

Gazete aynı tarihli nüshasında “*Filistin ve İngilizler*” başlığıyla bir köşe yazısı daha yayımlamıştır. Fransa’nın ünlü “*La Tribune Des Nations*” gazetesinden Pierre Dominique'nin Filistin meselesini ele aldığı yazıyı okuyucuya aktaran gazete, yazıdan alıntılar yaparak bir yorum yazısı sunmuştur. Köşe yazısında; Taksim planının her iki kesim tarafından kabul görmediğini, İngilizlerin kendi çıkarları için farklı politika güttüğünü, Filistin’deki Arapların on bir asırdır burada olduğunu ve çoğunluğu teşkil ettiğini, Filistinlilerin diğer Arap ülkelerinin yardımıyla İngiltere’nin ve Yahudilerin bu politikasına izin vermeyeceği belirtilmişti (Ulus, 24 Temmuz 1937).

İngiltere’nin açıkladığı bu plan her iki kesimi memnun etmediği gibi özellikle Arapların tekrar eyleme geçmesine neden olmuştur. (Ulus, 26 Ağustos 1937: 3). Yahudiler de eyleme geçip gösteri yürüyüşleri yapmıştır. İngiliz polisi tüm bölgede tedbir almış ve devriyeler başlatmıştır (Ulus, 1 Eylül 1937). Tahkikat Komisyonu Raporu, uluslararası bir konuyu ihtiva ettiği için ve Filistin bölgesinin Milletler Cemiyetinin uhdesinde bir toprak olması hasebiyle konu Milletler Cemiyetine intikal etmiştir (Ulus, 15 Eylül 1937). Konu Milletler Cemiyeti’ne intikal etmesine rağmen Filistin’de olaylar devam etmiştir (Ulus, 28 Eylül 1937). Saldırıların devam etmesi üzerin İngilizler eylemcilere sert müdahalede bulunmuştur. İngiliz yönetimini protesto eden Araplar, Hayfa’da dükkânlarını kapatmıştır (Ulus, 5 Ekim 1937). İngilizlerin aldığı tüm tedbirlere rağmen ekim ayı boyunca tedhiş olayları devam etmiştir (Ulus, 25 Ekim 1937).

Olayların tekrar şiddetlenmesi üzerine gazete yazarı Ahmet Şükrü Esmer, “*Filistin’de şiddet siyaseti*” başlığıyla bir köşe yazısı kaleme almıştır. Yazıda önemli tespitler yapan yazar, İngilizlerin Filistin’deki yönetim tarzını eleştirmiştir. “*Filistin’de kıtal gene başladı.*” diyen yazar, İngiltere’nin bölgede misli görülmemiş bir terör idaresi kurduğunu söylemiştir. Birçok Arap lideri tutuklandığını, iki yüz kadar Filistin ileri geleninin sürgün edildiğini söyleyen Esmer; “*Ancak bu şiddet siyasetiyle Filistin meselesinin halledilemeyeceğini İngilizler herkesten İyi bilirler*” ifadeleriyle İngiliz idaresini uyarmıştır (Ulus, 5 Ekim 1937). Ahmet Şükrü Esmer 26 Ekim’de kaleme aldığı; “*İngiltere, İtalya ve Araplar*” başlıklı köşe yazısında ise bölgedeki gelişmeler ve sömürgeci devletlerin Araplarla olan ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Yazısında; “*Arap memleketleri, öteden beri İngiliz sömürge imparatorluğunun en hassas noktalarından birini teşkil etmiştir... İtalya, Arap memleketlerini aralarında paylaşan İngiltere ve Fransa’nın her ikisi için de rakip sayılabilir.*” ifadeleriyle sömürgeci devletlerin bölge üzerindeki emellerini dile getirmiştir. Ayrıca İtalya’nın Filistin olaylarını çok yakından takip ettiğini söyleyen yazar; “*İtalya’nın Arapların mukadderatı hakkında gösterdiği bu yakın alaka kendi iyilikleri için değil, sırf İngiltere ve Fransa’nın vaziyetini zorlaştırmak için bir politika manevrasından ibarettir.*” diyerek İtalya’nın menfi bir politika takip ettiğini belirtmiştir (Ulus, 26 Ekim 1937).

İngiltere’nin izlediği politika iki kesimi memnun etmediği gibi çatışmaların artarak devam etmesine neden olmuştur. Kasım ayında da gruplar arasında birçok çatışma meydana gelmiştir. Yaşanan olaylarda her iki taraftan onlarca kişi ölmüş ve birçok kişi de yaralanmıştır (Ulus, 15 Kasım 1937). İngilizlerin aldığı tüm tedbirlere rağmen aralık ayında da olaylar devam etmiştir. İngiliz askerleri ve Araplar arasında yaşanan çatışmada 22 Arap öldürülmüş ve onlarca kişi de yaralanmıştır. İngilizler birçok silah deposu ele geçirmiş ve imha etmiştir (Ulus, 25

Aralık 1937). Çatışmalar büyüyerek devam etmiş ve birçok bölgeye sıçramıştır (Ulus, 27 Aralık 1937). İngiltere, aldığı tüm tedbirlere rağmen -ki bu tedbirler hep askeri ve baskıcı tedbirlerdir- bir türlü olayların önüne geçememiştir ve yaşanan olaylar İngiliz kabinesinde bile fikir ayrılıklarına yol açmıştır. Bunun üzerine İngiltere Hükümeti, bölgeye yeni bir Komisyon gönderme kararı almıştır (Ulus, 30-31 Aralık 1937).

Sir John Woodhead Komisyonu’nun Filistin’e Gönderilmesi ve 1938 Olayları

İngiltere Hükümeti, Peel raporunun detaylarını belirlemek ve ayrıntılı bir teknik rapor hazırlamak üzere Sir John Woodhead başkanlığında bir teknik komisyonu 21 Nisan 1938’de Filistin’e göndermiştir (Cumhuriyet, 22 Nisan 1938). Komisyon bölgeye gelip göreve başladıktan sonra *Ulus* gazetesi yazarı Ahmet Şükrü Esmer konuyla ilgili bir köşe yazısı kaleme almıştır. “*Filistin’in taksimi*” başlığıyla yayımlanan yazıda; Peel raporunun ortaya attığı taksim projesinin yanlış ve adaletsiz olduğunu vurgulamış, bu proje sonrasında olayların daha da arttığını ve İngilizlerin olayları yatıştırmak ve oradaki grupları oyalamak amaçlı ikinci bir komisyonu bölgeye gönderdiğini belirtmiştir. Esmer, yazının sonunda ise “...*Taksimi yapacak olan komisyon değil, Londra’daki İngiliz mütehassıslarıdır.*” ifadelerini kullanmıştır (Ulus, 25 Nisan 1938). Komisyon Kudüs’e ilk geldiği zaman Araplar tarafından protesto edilmiş ve yürüyüşler düzenlenmiştir (Ulus, 28 Nisan 1938). Komisyon Filistin’e gelip çalışmalara başlamasına rağmen bölgede olaylar durulmamış, sürekli yeni saldırılar ve çarpışmalar yaşanmıştır (Ulus, 26 Nisan 1938). Bu kargaşa durumu ve saldırılar, Mayıs ve Haziran aylarında da devam etmiştir (Ulus, 10-11 Haziran 1938). Olaylar Temmuz ayında da devam etmiştir ve her iki taraftan yüzlerce kişi hayatını kaybetmiş ayrıca yüzlerce kişi de yaralanmıştır. Yaşanan olaylar üzerine İngilizler Filistin’e bir savaş gemisi ve takviye birlikler göndermiştir (Ulus, 9-10-13-16-17-18-22 Temmuz 1938).

Ulus gazetesi, bölgede yaşanan olayları yakından takip ederek okuyucularına sunduğu gibi dış basında konuyla ilgili yazılan köşe yazılarını da sayfalarından vermeye çalışmıştır. Fransa’nın “*La Republique*” gazetesi yazarı Pierre Dominique’nin, “*Araplarla Yahudiler arasında İngiltere*” başlığıyla yazmış olduğu köşe yazısını *Ulus* gazetesi okuyucusuyla paylaşmıştır. Dominique yazısında; Yahudilerin çalışkanlığını kabul etmekle birlikte kendilerini çok büyük gördüklerini, kendileri sayesinde medeniyetin bu topraklara geldiğini iddia ettiklerini fakat durumun hiç de öyle olmadığını, eğer manda yönetimi olmasaydı Filistin’in de 1919’dan sonra Türkiye, İran ve Irak gibi gelişip ilerleyeceğini belirtmiştir. Yahudilerin bu topraklara gelmesinin sadece kavgaya ve çatışmalara sebep olduğunu ifade etmiştir. Bugün Filistin’in, Yahudi muhacereti sebebiyle tamamen Yahudileşme riski altında olduğunu ve Arapların bu yüzden ayaklandığını, hem Arapların hem de Yahudilerin İngiliz garnizonlarına saldırdığını yazmıştır. Yazar, yaşanan olaylarda İngiliz düşmanı büyük devletlerin parmağının olduğunu özellikle vurgulamıştır (Ulus, 11 Temmuz 1938). *Ulus* gazetesi yine “*La Tribune Des Nations*” gazetesinden Andre Clot’un yazmış olduğu bir makaleyi 20 Temmuz’da sayfalarından yayımlamıştır. “*Filistin işi çok vahimleşti*” başlığıyla kaleme alınan köşe yazısında Andre Clot; Filistin’de durumun çok kötüye gittiğini, her iki grubun silahlı örgütlerle eylem yaptığını, Yahudilerin de artık Araplara aynı yollarla mukavemet ettiğini ve Arap isyanının Filistin dışına yayıldığını belirtmiştir. Yazar ayrıca, her iki kesiminin dışardan yardım aldığını, büyük Yahudi cemaatlerinin Siyonistlere çok destek verdiğini, Arap ülkelerinin bu durum karşısında birleşmeye gidecek bir tutum içerisinde olduğunu yazmıştır (Ulus, 20 Temmuz 1938).

İngiliz idaresi aldığı tüm cebri tedbirlere rağmen olayların önüne geçememiştir. 26 Temmuz’da Arapların sebze pazarına atılan bir bomba sonucunda yaklaşık 60 kişi ölmüş ve birçok kişi yaralanmıştır (Ulus, 26 Temmuz 1938). Bu olay Filistin bölgesinin tamamının yangın yerine dönmesine sebep olmuştur. Araplar ülkenin her yerinde saldırıya geçmiş ve

gösteri yürüyüşleri yapmıştır (Ulus, 27 Temmuz 1938). Ağustos ayı boyunca da bu tedhiş olayları devam etmiştir. Yaşanan olaylarda yüzlerce kişi ölmüş, yine yüzlerce kişi yaralanmıştır (Ulus, 7-9-13-18-21-24-27 Ağustos 1938). Ağustos ayında Filistin’de 19 İngiliz, 48 Yahudi ve 193 Arap olmak üzere toplam 260 kişi hayatını kaybetmiştir (Ulus, 2 Eylül 1938). Olaylar devam ederken, İngiltere Müstemleke Bakanı Malcolm Macdonald, mütenekkiren (tebdili kıyafet/habersiz) Filistin’i ziyaret etmiş ve Kudüs’ü gezerek yaşanan olaylar hakkında teferruatlı bilgi almıştır (Ulus, 8 Ağustos 1938). Filistin’e giden teknik komisyon da bu arada görevini tamamlamış ve İngiltere’ye dönmüştür (Ulus, 8 Ağustos 1938).

Gazete yazarı Ahmet Şükrü Esmer, 8 Ağustos’ta “*Araplar, Yahudiler, Filistin ve İngiltere*” başlıklı uzun bir köşe yazısı kaleme almıştır. Yazar; tarafların iddiaları, Peel komisyonunun hazırladığı taksim raporunun kabul görmemesi ve yaşanan olaylar ile İngilizlerin aldığı tedbirleri anlattıktan sonra şu tespitleri yapmıştır: “*Gerek Arap ve gerek Yahudi emelleri son zamanlarda bir dereceye kadar tadile uğramışlardır... Her iki tarafın son zamanlarda birleştiği nokta, Filistin’de bir müddet daha İngiliz mandasının devam etmesidir.*” (Ulus, 8 Ağustos 1938). Gazete, 16 Ağustos’ta da Fransa’nın “*Le Temps*” gazetesinin başyazarının yazdığı “*Filistin Buhranı Karşısında İngiltere*” başlıklı köşe yazısını okuyucularına sunmuştur. Yazıda yaşanan olaylar, İngilizlerin aldığı tedbirler uzun uzadıya anlatıldıktan sonra İngiliz Bakan Malcolm Macdonald’ın Filistin ziyaretine değinmiş ve şunları yazmıştır: “*Bakanın bu ziyareti taksim planını tadil etmesi ve yeni bir çözüm araması muhtemel kılmaktadır.*” (Ulus, 16 Ağustos 1938). Gazete, 26 Ağustos tarihinde ise Pierre Dominique tarafından kaleme alınan “*Filistin Hadiseleri ve İngiltere*” başlıklı uzun makaleyi sayfalarında yayımlamıştır (Ulus, 26 Ağustos 1938).

Eylül ayında da olaylar hız kesmeden devam etmiştir. Arap ve Yahudi grupları karşılıklı taarruzlarına devam ettikleri gibi birçok yerde İngiliz askerlerine de saldırmaya devam etmişlerdir. Bu saldırılar sonucunda birçok ölüm ve yaralanma gerçekleşmiştir (Ulus, 5-7 Eylül 1938). Eylül ayı boyunca saldırı, dükkân yağmalama, resmi binaları yakma, suikast ve bombalama gibi birçok eylem gerçekleştirilmiştir (Ulus, 8-9-23-24 Eylül 1938). Eylül ayının bilançosu ise 367 ölü, 210 yaralıdır (Ulus, 1 Ekim 1938).

Ekim ayı Filistin olaylarında en önemli evrelerden biri olmuştur. Bu ay Filistin olaylarının başladığı Nisan 1936’dan beri, olayların zirve yaptığı ve İngilizlerin en sert tedbirleri aldığı dönemdir. Ekim ayının başından itibaren var olan çarpışmalar daha da kızışmış ve birçok olay yaşanmıştır (Ulus, 3 Ekim 1938). Yaşanan olayların büyüklüğü ve önemi nedeniyle *Ulus* gazetesi bu ay içerisinde Filistin ile ilgili birçok haberi manşetten vermiştir. İngiltere, yaşanan olayları artık bir itibar meselesi olarak görmekteydi ve bu yönde bir müdahale kararı almıştır. Çünkü Filistin’de başlayan bu isyan, İngiliz devletinin sahip olduğu manda topraklarında bir ilk olup, bugüne kadar misli olmayan bir büyüklükteydi (Ulus, 9 Ekim 1938). Nitekim bu durum İngilizleri çok sert tedbirler almaya, itibarını uluslararası arenada düzeltmeye sevk etti. Araplar, Milli Hükümet adı altında kurdukları heyet aracılığıyla birçok yeri kontrol altına almaya başlamış, eğitim kampları tertip etmiş, karakollara saldırmış, birçok mağaza yakmış ve en son İngiliz valisine suikast düzenlemiştir. Bunun üzerine İngilizler harekete geçmiştir (Ulus, 13 Ekim 1938). İngilizler, Filistin’in tamamında sükûneti temin edinceye kadar harekâta devam edeceklerini bildirmişlerdir (Ulus, 26 Ekim 1938).

Londra Konferansı ve Beyaz Kitap (1939)

Peel raporunu detaylı bir şekilde ele alıp taksim planının ayrıntılarını belirlemek için Nisan 1938’de Filistin’e gönderilen Woodhead Komisyonu, çalışmalarını Temmuz ayında tamamlamış ve hazırladığı raporu İngiltere hükümetine sunmuştur. Kasım ayına girildiğinde İngiliz kaynaklarından bu raporla ilgili bilgiler sızmaya başlamıştır. Kasım ayında Filistin’de olaylar devam ederken (Ulus, 6-8-16-17 Kasım 1938), İngiliz gazeteleri Filistin için yeni bir

planın hazırlandığı haberini vermiştir (Ulus, 6 Kasım 1938). Taksim planının işe yaramayacağını anlayan İngiltere, farklı çözüm arayışlarına girmiştir (Cumhuriyet, 18 Kasım 1938). İngiltere konuyu geniş bir şekilde ele almak için bir konferans tertip etmeye karar vermiştir. Bu konferansa, Filistin liderlerinin yanı sıra Arap ülkelerinden Mısır, Irak, Arabistan, Ürdün ile Filistin'deki Yahudi ajansının temsilcileri de resmen davet edilmiştir (Son Posta, 25 Kasım 1938). Filistin liderleri ve Arap devletleri bu davet üzerine çalışmalara başlamış ve istişarelerde bulunmuştur (Ulus, 1 Aralık 1938).

Londra'da bir konferans düzenleneceği beyan edilince, Filistinli mutedil grupların çoğu saldırılarına ara vermiş ve olaylar bitme noktasına gelmiştir (Ulus, 20 Aralık 1938). İngiltere, iyi niyet göstergesi olarak sürgündeki 5 Filistinli lideri serbest bırakınca, Filistinli Araplardan sulh taraftarı 20 kişilik bir heyet de İngiliz valisini ziyaret edip kendisine teşekkür etmişlerdir (Son Posta, 22 Aralık 1938). Mısır Başvekili Mahmut Paşa, diğer Arap devletlerine Londra'ya gitmeden önce ortak bir tavır belirlemek için Kahire'de bir ön toplantı yapılmasını teklif etmiş (Ulus, 4 Ocak 1939), bunun üzerine Arap liderleri Kahire'de bir araya gelerek Filistin konusunda fikir alışveriş yapıp ortak bir Arap Misakı belirlemişlerdir (Armaoğlu, 1994, s. 49-58). Kahire ve Filistin'de yapılan müzakereler sonucunda Arapların Londra Konferansında; bağımsız bir federal Arap devletinin ihdas edilmesi, Yahudi nüfusunun toplam nüfusun yüzde otuz beş nispetinde sınırlanması ve Yahudilere toprak satışının yasaklanması gibi taleplerin teklif edilmesi kararlaştırılmıştır (Ulus, 16 Ocak 1939).

Ulus gazetesi yazarı Ahmet Şükrü Esmer, 19 Ocak 1939'da "*Londra Konferansına doğru*" başlıklı bir köşe yazısı kaleme almıştır. Yazar makalesinde; Konferansta Filistinlileri kimlerin temsil edeceğine, Filistin'deki liderlerin kendi arasında anlaşmadığına, İngiltere'nin kendine yakın grupları temsilci olarak görmek istediğine, müftü ve onun himayesindeki Arap liderlerin nasyonalistlerin konferansa katılması gerektiğini belirtmiştir. Esmer'in şu cümleleri dikkate şayandır: "*İngiltere hükümetinin, Filistin meselesiyle bütün Arap memleketlerinin alakaları tanınması dikkate layıktır. İngiltere, Filistin meselesi için çare aramak mecburiyetinde kaldığı gibi, hadiselerin tazyiki, yakında Fransa'yı da Suriye için çare aramaya icbar edebilir.*" (Ulus, 19 Ocak 1939).

Londra Konferansı, 7 Şubat 1939'da başlayıp 17 Mart 1939'da sona ermiştir. Konferansa Filistin temsilcilerinin yanında diğer Arap delegeleri de katılmıştır. Yahudileri, Chaim Weizman başkanlığında 42 kişiden oluşan bir heyet temsil etmiştir (Bozkurt, 2012, s. 288). Konferans başladığı gibi Almanya bir açıklama yaparak Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasını istemediğini bildirmiştir. Konferansta, Arap delegelerin Yahudilerle aynı masada oturmayı reddetmesi üzerine, İngilizler her iki grupla ayrı ayrı toplantılar düzenlemek zorunda kalmıştır (Ulus, 8 Şubat 1939). Araplar ve Yahudiler, ayrı olarak yapılan toplantılarda İngiliz yetkililere görüş ve isteklerini bildirmişlerdir (Ulus, 10 Şubat 1939). Araplar, daha önce beyan ettikleri isteklerini tekrar etmiş⁹ ve istiklal (Bağımsız Arap Devleti) istemiştir. Yahudilerin temsilcisi Weizman ise; Balfour beyannamesi ile Yahudilere vadeliden Yahudi Yurdu'nun verilmesi ve göçlerin kendi kontrollerinde olması şartıyla İngiliz hükümetiyle iş birliği yapabileceklerini beyan etmiştir.

Görüldüğü gibi konferansta her iki gurubun istekleri birbirine tamamen zıttı. Araplar, bağımsız bir devlet ve Yahudi göçünün tamamen yasaklanmasını talep ederken; Yahudiler ise İngiliz mandasının devamı ve Yahudi göçünün kendi kontrollerinde serbest bir şekilde

⁹ Arapların talepleri şunlardı: 1-Filistin'de bir Yahudi Devleti kurulmasından vazgeçilmesi, 2-Yahudi göçlerinin ve Yahudilere arazi satışının yasaklanması, 3-Filistin'de Bağımsız Arap Devleti'nin kurulması.

yapılmasını istemişlerdir. Londra konferansı devam ederken Yahudiler istekleri kabul görsün diye Filistin’de büyük tedhiş hareketi başlatmış ve birçok yerde suikastlar düzenlemiştir (Ulus, 28 Şubat 1939: 1-3). Londra Konferansı devam ederken dikkat çeken bir durum da Amerika’nın konu hakkında görüş beyan etmesi ve Yahudilerden taraf tavır koymasıydı. Amerika’nın Londra Büyükelçisi Kennedy, İngiliz yetkililerle görüşmüş ve Filistin’de bir Yahudi Yurdu’nun kurulmasını Amerika’nın arzu ettiğini söylemiştir (Ulus, 1 Mart 1939: 3).

Londra konferansı başlayınca gazete yazarı Ahmet Şükrü Esmer, konuyu yakından takip etmiş ve konuyla ilgili birkaç tane köşe yazısı kaleme almıştır. Esmer, 9 Şubat’ta “*Filistin konferansı açıldı*” başlığıyla yazdığı köşe yazısında, İngiltere Başvekili Chamberlain, konferansın açılış nutkunda yaptığı konuşmasını olumlu bulduğunu söylemiştir. Esmer, “*İngiltere’nin işi zordur fakat bu işi de çözeceğine kaniyiz.*” diyerek konferanstan bir çözüm çıkacağı kanaatinde. Yazar yazının devamında: “*Filistin bahsinde yirmi seneden beri İngiltere hükümetlerinin elini kolunu bağlayan Balfuor beyannamesiydi. Chamberlain hükümetinin bu beyanname çerçevesinden dışarı çıkmaya karar vermesi manevra imkânlarını arttırdığından meselenin hallini azıcık kolaylaştırmış olabilir.*” (Ulus, 9 Şubat 1939) ifadelerini kullanmıştır.

Yazar, 16 Şubat’ta ise “*İngiltere ve Araplar*” başlıklı ikinci bir köşe yazısı yazmıştır. Yazar bu köşe yazısında çok önemli bilgiler vermiştir. Yazıda; Londra konferansında işin gelip Şerif Hüseyin ile Mısır Yüksek Komiseri McMahon arasındaki mektuplaşmaya dayandığını, McMahon’ın Şerif Hüseyin’e bağımsız Arap devletinin kurulacağı sözünü verdiğini ve bunun için Filistin topraklarının da olduğunu bildirmiştir. İngiltere yönetimi bunu reddedince mektupların okunması kararı alınmıştır. Bu mektuplarda İngiltere Arap memleketlerinin istiklalini tanımayı vadediyordu. Yazının devamında ise yazar şu cümlelere yer vermiştir: “*İngilizler; Şerif Hüseyin’e, İbni Suud’a, Fransa’ya ve Yahudilere aynı anda söz vermiş ve hiçbirinin diğerinden haberi yoktu... Bu sırada İngiltere için tek düşünce vardı: Harbi kazanmak... Bunun için de Arapları ayaklandırmak lazımdı.*” (Ulus, 16 Şubat 1939).

Ahmet Şükrü Esmer, 2 Mart’ta bu kez “*İngiltere’nin yeni Filistin projesi*” başlığıyla önemli bir köşe yazısı daha yazmıştır. Esmer yazısında; şubatın başından beri devam eden konferansta bir neticeye varılmadığı için İngiltere’nin yeni bir proje üzerinde çalıştığını belirtmiştir. Yeni proje hakkına da bilgi veren yazar, bu yeni projenin Araplar lehine olduğu, Yahudi Yurdu’nun kurulmayacağı, taksim planının kabul görmediği ve Filistin’i Arap yönetimine bırakmayı düşündüğü için bu kez Yahudilerin ayaklandığını söylemiştir. Yazının devamında Esmer, Amerika’nın bu plandan rahatsız olduğu ve Yahudileri desteklediği, İngiltere’nin ise yıllardır bu işle uğraştığı ve savaş arifesinde âlemini çok meşgul ettiği için realist bir şekilde çözmeyi hedeflediğini ifade etmiştir (Ulus, 2 Mart 1939). Gazete, 6 Mart’ta yayımladığı bir köşe yazısında ise, iki taraf arasında bir uzlaşa bulunamayınca İngiltere’nin bağımsız Filistin devleti kurmayı teklif ettiğini yazmıştır. Bu teklifin Filistinliler tarafından sevinçle karşılandığını ama Yahudilerin buna çok kızdığını ve saldırılara geçtiğini belirtmiştir. Ayrıca; “*Bu teklife göre Filistin beş sene için bağımsız olacak, İngiltere mandası kalkacak, kurulacak devlette Araplar ve Yahudiler nüfus oranlarına göre temsil edilecektir.*” İfadelerine yer verilmiştir (Ulus, 6 Mart 1939).

Konferansta yapılan görüşmeler sonucunda İngiliz yönetimi Filistin’de müstakil bir devlet kurmaya karar vermiştir. Bu plana göre yeni bir devlet kurulacak ve bu devlet intikal devresinden sonra manda yönetiminin yerini alacak. Yahudiler ve Araplar istişari ve icrai konseyde yer alarak devleti birlikte yönetecek (Ulus, 14 Mart 1939). Bu karara Yahudiler şiddetle karşı çıkınca İngiltere konferansı bitirmek zorunda kalmıştır. Araplarla Yahudiler arasında bir uzlaşa sağlayamayan İngiltere, İkinci Dünya Savaşı arifesinde Filistin meselesini

çözmek istemiştir. Bu amaçla sorunun çözümü için görevlendirilen Sömürge Bakanı Mac Donald ve himayesindeki komisyon çalışmaya başlamıştır.

Ulus gazetesi 30 Mart'ta, "*La Tribune Des Nations*" gazetesinin yazarı Andre Clot tarafından kaleme alınan "*Filistin konferansında yegâne istifade eden memleket İngiltere'dir*", başlığıyla yayımlanan köşe yazısını okuyucularına sunmuştur. Yazar, konferansın bir çözüm bulunmadan dağıldığını ve bu konferansın sadece İngiltere'nin işine yaradığını uzun bir şekilde izah etmiştir (Ulus, 30 Mart 1939).

Mac Donald Komisyonu çalışmalarına başlamış ve hazırlanan "The MacDonald White Paper" veya resmi adıyla "British Policy on Palestine" raporu, 17 Mayıs 1939'da açıklamıştır. Beyaz Kitap'a göre Filistin'de on yıl içinde bağımsız bir Filistin Devleti kurulması, Filistin'e Yahudi göçünün beş yıl boyunca yılda 15 bin ile sınırlandırılması, bu süre sonunda göçlerin Arapların muvaffakiyeti doğrultusunda yapılacağı, eğer Araplar istemezse göçlerin tamamen durdurulması ve Yahudilere toprak satışının belirli bölgelerle sınırlandırılması yönünde kararlar yer almıştır (Armaoğlu, 1994, s. 62). Memleketin idaresini Yahudiler ve Araplar, birlikte yürüteceklerdi (Ulus, 18 Mayıs 1939). Beyaz Kitap kararları özellikle Yahudiler tarafından kabul görmemiş ve Yahudi liderleri umumi grev kararı alarak nümayişlere başlamıştır (Ulus, 19 Mayıs 1939). Araplar da açıklanan planı Arap isteklerine uygun olmadığı için kabul etmemiş ve grev kararı almıştır (Ulus, 22 Mayıs 1939). Konferansın sona ermesiyle birlikte bölgede durulmuş olan çarpışmalar yeniden başlamıştır (Ulus, 20 Mayıs 1939). İkinci Dünya savaşının başlamasıyla birlikte Filistin meselesi başka bir safhaya girmiştir.

Sonuç

Filistin Meselesi, İngiltere'nin sömürgeci zihniyet ile dünyaya miras olarak bıraktığı en önemli meselelerden biridir. İngiltere'nin izlediği politika sonucunda bölgede sorunlar ortaya çıkmaya başlamış ve bu sorunlar bir türlü çözülememiştir. 1936 yılında başlayan Büyük Arap İsyanı, zamanla tüm ülkeye yayılmış ve iki grup arasında çatışmalara dönüşmüştür. Türk basını ve *Ulus* gazetesi, Nisan 1936'da başlayan isyanı yakından takip etmiş ve Filistin'de yaşanan gelişmeleri okuyucularına aktarmıştır. *Ulus* gazetesi, bölgede yaşanan olayları Türkiye'nin izlemiş olduğu dış politika sebebiyle tarafsız bir şekilde ele almıştır. Gazetenin köşe yazarları da meseleyi genelde tarafsız bir şekilde ele almakla birlikte çoğu yerde Filistin'e karşı yapılan haksızlıklar ve İngilizlerin izlediği yanlış politikalar eleştirilmiştir. Özellikle Burhan Belge ve Ahmet Şükrü Esmer, İngiltere'nin yanlış politikalarını ve Yahudilerin Siyonist tutumların eleştirmekten geri durmamıştır. Gazete aynı zamanda yurt dışında yayımlanan birçok köşe yazısını da sayfalarında paylaşarak okuyucularını aydınlatmaya çalışmıştır. Yabancı gazetelerin köşe yazılarındaki yorumlar ise ülkesine göre değişkenlik göstermiştir. Rakip ülkeler İngiliz politikasını ve Yahudi göçlerini eleştirirken, İngiliz gazeteleri ise İngiliz politikasının ve Yahudilerin yaşam/yurt hakkını savunmuştur.

Ulus gazetesi, Filistin ile ilgili haberleri yabancı kaynaklı gazetelerden ve Anadolu Ajansından aldığı için, haber içeriğini ve başlıkları bu kaynaklardan aldığı bilgiler doğrultusunda vermiştir. Haber başlıklarında Filistin halkı için genelde: "Arap isyancılar", "asiler", "kabileler" ve "çeteler" ifadelerini kullanırken; Yahudiler için ise "Yahudi örgütleri", "Siyonist Yahudiler" ve "Yahudi faşizmi" tanımlamaları tercih edilmiştir. Köşe yazılarında ise yine tarafsız bir çizgi takip edilmekle birlikte gazete yazarları birçok yerde; "Arap ırkçılığı", "Yahudi Faşizmi", "Haçlı seferleri" ve "Yahudi Avrupa" gibi ifadeler kullanmıştır.

İngiltere'nin Filistin politikası, hem rakip Avrupa devletlerinden hem de Arap ülkelerinden çok eleştiri almıştır. Bu eleştirileri haberlerde ve köşe yazılarında görmek mümkündür. Özellikle Filistin halkını ikinci planda tutup yönetimde söz hakkı vermemesi ve Yahudi muhacereti konusunda Arap ülkelerinin eleştirisine sebep olmuştur. Sömürge düzeni,

dünyada uyguladığı bencil manda yönetimi ve Filistin’de uyguladığı şiddet siyaseti nedeniyle de diğer ülkelerin eleştirilerine maruz kalmıştır. İngilizlerin Filistin politikası, Ortadoğu’da kendi itibar ve çıkarlarını korumaya yönelikti. İki toplum arasında bir sulh tesis etme ve bu toprakları büyük savaş arifesinde onlara bırakma gibi bir niyeti yoktu. Çünkü Filistin toprakları Ortadoğu’nun kontrolü, sömürge bölgelerinin güvenliği ve stratejik açıdan terk edilmeyecek kadar önemliydi. Bu nedenle İngiltere’nin hazırlatmış olduğu komisyon raporları ve düzenlemiş olduğu Londra Konferansı, hem iki toplumu hem de dünya kamuoyunu oyalamadan ibaret bir politika olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

Gazete ve Dergiler

Akşam Gazetesi

Ayın Tarihi, Ağustos 1937, no. 44, s. 278.

Cumhuriyet Gazetesi, Mavera-i Ürdün Emiri Abdullah’la bir mülakat. 6 Ağustos 1937.

Cumhuriyet Gazetesi, İngiliz heyeti dün Kudüs’e vasil oldu. 22 Nisan 1938.

Cumhuriyet Gazetesi, İngiltere Filistin’in taksiminden vazgeçti. 18 Ekim 1938.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi

Kurun Gazetesi

Son Posta Gazetesi, Filistin için konferans. 25 Kasım 1938.

Son Posta Gazetesi, Filistin Meselesi. 26 Kasım 1938.

Son Posta Gazetesi, Filistin’de sulh. 22 Aralık 1938.

Tan Gazetesi

Ulus Gazetesi, Hâkimiyeti Milliye’yi kuran Atatürk’tür. 28 Kasım 1934.

Ulus Gazetesi, Filistin’de vaziyet çok kötü. 21 Nisan 1936.

Ulus Gazetesi, Filistin’de vaziyet ağırlaşıyor. 22 Nisan 1936.

Ulus Gazetesi, Filistin’de karışıklık hala devam ediyor. 23 Nisan 1936.

Ulus Gazetesi, Filistin’de sükûn kurulamadı. 25 Nisan 1936.

Ulus Gazetesi, Filistin’de vaziyet. 27 Nisan 1936.

Ulus Gazetesi, Filistin’deki kanlı kavgaların sebepleri. 29 Nisan 1936.

Ulus Gazetesi, Araplar Yahudi hicreti duruncaya kadar grev yapacaklar. 02 Mayıs 1936.

Ulus Gazetesi, Filistin Yahudileri. 02 Mayıs 1936.

Ulus Gazetesi, Filistin gene karışacak mı?. 07 Mayıs 1936.

Ulus Gazetesi, Filistin Yüksek Arap Meclisinin kararları. 09 Mayıs 1936.

Ulus Gazetesi, Filistin karışıklığında İtalya’nın rolü. 14 Mayıs 1936.

Ulus Gazetesi, Kudüs’te örfi idare. 15 Mayıs 1936.

Ulus Gazetesi, Filistin’de vergi grevi başladı. 16 Mayıs 1936.

Ulus Gazetesi, Filistin’de vaziyet korkunç. 19 Mayıs 1936.

Ulus Gazetesi, Filistin’de vaziyet kötüleşiyor. 21 Mayıs 1936.

Ulus Gazetesi, Yahudi ve İtalyan gazeteleri de çekişiyorlar. 20 Mayıs 1936.

Ulus Gazetesi, Filistin’de bir trene bomba atıldı. 23 Mayıs 1936.

Ulus Gazetesi, Filistin’de Nümayişçiler karakollara hücum ediyor. 25 Mayıs 1936.

Ulus Gazetesi, Araplar polis ve askerlerle çarpıştılar. 26 Mayıs 1936.

Ulus Gazetesi, Filistin’de vaziyet gittikçe kötüleşiyor. 27 Mayıs 1936.

Ulus Gazetesi, Filistin’de kanlı hadiseler devam ediyor. 28 Mayıs 1936.

Ulus Gazetesi, Filistin Meselesinin Halli İçin. 30 Mayıs 1936.

Ulus Gazetesi, Siyonizm ve Filistin. 24 Mayıs 1936.

Ulus Gazetesi, Filistin kargaşalıkları. 30 Mayıs 1936.

Ulus Gazetesi, Filistin Meselesi. 30 Mayıs 1936.

Ulus Gazetesi, Filistin’de Araplar İngilizlere karşı çete harbi yapıyorlar. 01 Haziran 1936.

Ulus Gazetesi, Filistin Hadiselerinde İtalyan Parmağı. 01 Haziran 1936.

Ulus Gazetesi, Filistin’de yine kanlı hadiseler oldu. 02 Haziran 1936.

- Ulus Gazetesi*, İngiliz delegesi Filistin vaziyetini izah etti. 03 Haziran 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin meselesi, Milletler Cemiyetine mi aksedecek?. 04 Haziran 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de İngiliz askerlerini taşıyan trene suikast yapıldı. 05 Haziran 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin Arapları demiryolu köprülerini bombalıyor. 08 Haziran 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de vaziyet düzeleceğe benzemiyor. 09 Haziran 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de tedhiş hareketleri devam ediyor. 10 Haziran 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de yeni hadiseler. 11 Haziran 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de vaziyet düzelmedi. 13 Haziran 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin Arapları tedhiş hareketlerine devam ediyorlar. 16 Haziran 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de vaziyet karışıyor. 18 Haziran 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de yeni hadiseler çıktı. 19 Haziran 1936.
- Ulus Gazetesi*, İngiliz sömürgeler bakanı Avam Kamarasında Filistin hadiseleri hakkında izahat verdi. 20 Haziran 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de çarpışmalar. 21-23 Haziran 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin ve Gelmekte Olan Harp. 23 Haziran 1936.
- Ulus Gazetesi*, Arap tedhişçiler, Kudüs’ü susuz bıraktılar. 27 Haziran 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de yeni hadiseler oldu. 28 Haziran 1936.
- Ulus Gazetesi*, İngiltere, Filistin halkına karışıklığın bastırılacağını bildirdi. 09 Temmuz 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de karışık vaziyet. 12 Temmuz 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de vaziyet. 14 Temmuz 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin hadiselerinin bilançosu. 15 Temmuz 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de Arapların grevi devam ediyor. 18 Temmuz 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de çarpışmalar oluyor. 30 Temmuz 1936.
- Ulus Gazetesi*, Vaziyet vahimliğini muhafaza ediyor. 01 Eylül 1936.
- Ulus Gazetesi*, İngiltere Filistin’e yeniden asker gönderecek. 04 Eylül 1936.
- Ulus Gazetesi*, Araplar İngiltere’ye meydan okumuş. 09 Eylül 1936.
- Ulus Gazetesi*, General Dil Kudüs’te. 15 Eylül 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin için mühim kararlar alınması bekleniyor. 19 Eylül 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de örfi idare ilan edilecek. 20 Eylül 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de karışık vaziyet devam ediyor. 22 Eylül 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de vaziyet. 23 Eylül 1936.
- Ulus Gazetesi*, Hayfa’da İngiliz kuvvetleri. 24 Eylül 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’e 3.000 kişilik bir kuvvet daha geldi. 25 Eylül 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de çarpışmalar. 26 Eylül 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de Örfi İdare. 30 Eylül 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de kanlı çarpışmalar. 01 Ekim 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de vaziyet. 02 Ekim 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de vaziyet hemen hemen düzelmiş gibidir. 05 Ekim 1936.
- Ulus Gazetesi*, Grevin bitmesi bekleniyor. 10 Ekim 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de umumi grev bitiyor. 12 Ekim 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de Arap işçiler çalışmaya başlıyor. 13 Ekim 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de grev bitti. 15 Ekim 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’e tahkikat komisyonu gidiyor. 16 Ekim 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de sükûn. 17 Ekim 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin Sorunu ve İlk Arap-Yahudi. 06 Aralık 1936.
- Ulus Gazetesi*, Kudüs’teki tahkik komisyonu. 06 Aralık 1936.
- Ulus Gazetesi*, Filistin Arap liderinin söyledikleri. 15 Ocak 1937.
- Ulus Gazetesi*, Filistin Notları. 05 Temmuz 1937.
- Ulus Gazetesi*, Filistin Komisyonunun Raporu. 07 Temmuz 1937.
- Ulus Gazetesi*, Filistin üç parçaya taksim edilecek. 08 Temmuz 1937.

- Ulus Gazetesi*, Araplar da Yahudiler de Filistin'e dair raporu beğenmediler. 09 Temmuz 1937.
- Ulus Gazetesi*, Yahudiler şiddetle Muhalif. 10 Temmuz 1937.
- Ulus Gazetesi*, Irak Hükümeti Filistin Raporunu Protesto etti. 12 Temmuz 1937.
- Ulus Gazetesi*, Suriye kabinesi de Filistin taksimini protesto etti. 20 Temmuz 1937.
- Ulus Gazetesi*, Mısır ve Filistin. 17 Temmuz 1937.
- Ulus Gazetesi*, Filistin ve İtalyanlar. 18 Temmuz 1937.
- Ulus Gazetesi*, Filistin Raporu Etrafında. 20 Temmuz 1937.
- Ulus Gazetesi*, Irakta gösteri. 04 Ağustos 1937.
- Ulus Gazetesi*, Irak Filistin'in bölünmesinin Protesto etti. 06 Ağustos 1937.
- Ulus Gazetesi*, Lord Peel'in Filistin Raporu. 15 Temmuz 1937.
- Ulus Gazetesi*, Siyonizm: Yahudi Faşizmi. 22 Temmuz 1937.
- Ulus Gazetesi*, Din Ticareti. 24 Temmuz 1937.
- Ulus Gazetesi*, Filistin ve İngilizler. 24 Temmuz 1937.
- Ulus Gazetesi*, Bir İslam İttihadı Kongresi Toplanacak. 26 Ağustos 1937.
- Ulus Gazetesi*, Filistin'de Tedhiş hareketleri yeniden mi başlıyor?. 01 Eylül 1937.
- Ulus Gazetesi*, Cenevre'de Filistin'in taksimi görüşüldü. 15 Eylül 1937.
- Ulus Gazetesi*, Filistin'de komiser katledildi. 28 Eylül 1937.
- Ulus Gazetesi*, Filistin'de tevkifler. 30 Eylül 1937.
- Ulus Gazetesi*, Filistin'de vaziyet gergin. 05 Ekim 1937.
- Ulus Gazetesi*, İngiliz müftüsünün Arap hükümdarına yaptığı müracaat. 07 Ekim 1937.
- Ulus Gazetesi*, Filistin'de tahrikler devam ediyor. 25 Ekim 1937.
- Ulus Gazetesi*, Filistin'de şiddet siyaseti. 05 Ekim 1937.
- Ulus Gazetesi*, İngiltere, İtalya ve Araplar. 26 Ekim 1937
- Ulus Gazetesi*, Filistin'de birçok yeni hadiseler oldu. 15 Kasım 1937.
- Ulus Gazetesi*, Filistin'de yeni tevkifler yapılmıştır. 16 Kasım 1937.
- Ulus Gazetesi*, Filistin'de tenkil hareketi başladır. 17 Kasım 1937.
- Ulus Gazetesi*, Filistin'de çarpışmalar. 25 Aralık 1937.
- Ulus Gazetesi*, Filistin'de çarpışmalar harp seklinin aldı. 27 Aralık 1937.
- Ulus Gazetesi*, Filistin'de baskınlar devam ediyor. 28 Aralık 1937.
- Ulus Gazetesi*, Suriye-Filistin sınırı kapandı. 29 Aralık 1937.
- Ulus Gazetesi*, Filistin'e yeni bir tahkik heyeti gidecek. 30 Aralık 1937.
- Ulus Gazetesi*, Filistin yüzünden İngiliz kabinesinde fikir ayrılığı var. 31 Aralık 1937.
- Ulus Gazetesi*, Filistin'in taksimi. 25 Nisan 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin taksim komisyonu Kudüs'te. 28 Nisan 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin'de yeni hadisler oldu. 26 Nisan 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin'de yeni hadisler. 10 Haziran 1938.
- Ulus Gazetesi*, Mandalar Komisyonu. 11 Haziran 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin'de kanlı çarpışmalar. 05 Temmuz 1938.
- Ulus Gazetesi*, İngilizler Hayfa'ya bir safıharb gemisi yolladılar. 09 Temmuz 1938.
- Ulus Gazetesi*, İngilizler Filistin'e Mısır'dan bir zırhlı alay gönderdiler. 10 Temmuz 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin'de vaziyet çok gergin. 12 Temmuz 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin'de kanlı hadiseler. 13 Temmuz 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin'de tedhiş hareketleri. 16 Temmuz 1938.
- Ulus Gazetesi*, Kudüs korku içinde. 17 Temmuz 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin'de bombalar. 18 Temmuz 1938.
- Ulus Gazetesi*, Hayfa'da yangın bombaları. 22 Temmuz 1938.
- Ulus Gazetesi*, Araplarla Yahudiler arasında İngiltere. 11 Temmuz 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin işi çok vahimleşti. 20 Temmuz 1938.
- Ulus Gazetesi*, Hayfa'da facialar. 26 Temmuz 1938.
- Ulus Gazetesi*, Kudüs ve Hayfa'da yine kanlı çarpışmalar oldu. 27 Temmuz 1938.

- Ulus Gazetesi*, Filistin’de hala silahlı taarruzlar devam ediyor. 28 Temmuz 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin dehşet içinde. 29 Temmuz 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de yeni cinayetler. 30 Temmuz 1938.
- Ulus Gazetesi*, İngiliz kıtalarıyla Araplar çarpıştılar. 01 Ağustos 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin asileri yüksek kumanda heyeti kurdular. 02 Ağustos 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de kanlı vakalar. 07 Ağustos 1938.
- Ulus Gazetesi*, İngiliz müstemleke nazırı. 08 Ağustos 1938.
- Ulus Gazetesi*, Komisyon işini bitirdi. 08 Ağustos 1938.
- Ulus Gazetesi*, Araplar, Yahudiler, Filistin ve İngiltere. 08 Ağustos 1938.
- Ulus Gazetesi*, Tahrikler yine başladı. 09 Ağustos 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de çarpışma. 13 Ağustos 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin Buhranı Karşısında İngiltere. 16 Ağustos 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de suikastlar. 18 Ağustos.1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de kanlı çarpışmalar. 21 Ağustos 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de suikastlar. 24 Ağustos 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin Hadiseleri ve İngiltere. 26 Ağustos 1938.
- Ulus Gazetesi*, Yafa dehşet içinde. 27 Ağustos 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de bir günde beş kişi ölmüştür. 02 Eylül 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin dehşet içinde. 05 Eylül 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de dehşet. 07 Eylül 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin tedhişçileri yirmi kişiyi idam ettiler. 08 Eylül 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de çarpışma. 23 Eylül 1938.
- Ulus Gazetesi*, Eylül için Filistin’de kanlı bilanço. 01 Ekim 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de yeni çarpışmalar. 03 Ekim 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’deki karışıklıkları İngiltere nasıl görüyor. 09 Ekim 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’in dörtte üçü Araplarda. 12 Ekim 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de şiddetli bir tenkil hareketi başladı. 13 Ekim 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin Araplarının tenkili kolay olamayacak. 14 Ekim 1938.
- Ulus Gazetesi*, Kudüs Araplarının evden çıkması yasak. 17 Ekim 1938.
- Ulus Gazetesi*, İngilizler Filistin’de taarruza geçecekler. 18 Ekim 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de Sokak harpleri oluyor. 19 Ekim 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de askerî harekât. 20 Ekim 1938.
- Ulus Gazetesi*, Kudüs halkı korku içinde. 21 Ekim 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de dün de birçok tecavüzler yapıldı. 22 Ekim 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de vaziyet düzeliyor. 23 Ekim 1938.
- Ulus Gazetesi*, İngiliz kıtaları Kudüs’ün eski mahallesinde işgali tamamladılar. 25 Ekim 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de üç tedhişçi Arap idam edildi. 26 Ekim 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de hadiseler devam ediyor. 06 Kasım 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin için yeni bir plandan bahsediliyor. 06 Kasım 1938.
- Ulus Gazetesi*, Hayfa’da Araplar postaneyi soydular. 08 Kasım 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de yeni bombalar patladı. 16 Kasım 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de temizlik işi devam ediyor. 17 Kasım 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin davası Araplar lehine halledilecek. 01 Aralık 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin Araplarından sadakat nûmayışı. 20 Aralık 1938.
- Ulus Gazetesi*, Yuvarlak masa toplantısına katılacaklar. 30 Aralık 1938.
- Ulus Gazetesi*, Filistin konferansı muvaffak olacak mı?. 04. Ocak 1939.
- Ulus Gazetesi*, Filistin Arapları Londra Konferansına iştirak etmeye karar verdikleri. 16 Ocak 1939.
- Ulus Gazetesi*, Filistin Arapları isteklerinden vazgeçmediler. 17 Ocak 1939.
- Ulus Gazetesi*, Filistinli Araplar tahriklere devam edecekler. 18 Ocak 1939.

- Ulus Gazetesi*, Londra Konferansına doğru. 19 Ocak 1939.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de bir Arap federasyonu mu teşkil olunacak. 07 Şubat 1939.
- Ulus Gazetesi*, Arap Konferansı dün Londra’da açıldı. 08 Şubat 1939.
- Ulus Gazetesi*, Müftü ile Naşasıbi taraftarları uyuştular. 10 Şubat 1939.
- Ulus Gazetesi*, Londra Konferansında Filistin Arapları istiklal istediler. 15 Şubat 1939.
- Ulus Gazetesi*, Filistin Konferansı hazırlığı. 22 Şubat 1939.
- Ulus Gazetesi*, Filistin gene ateş ve kan içinde. 28 Şubat 1939.
- Ulus Gazetesi*, Filistin meselesinde Amerika tesir yapıyor. 01 Mart 1939.
- Ulus Gazetesi*, Filistin konferansı açıldı. 09 Şubat 1939.
- Ulus Gazetesi*, İngiltere ve Araplar. 16 Şubat 1939.
- Ulus Gazetesi*, İngiltere’nin yeni Filistin projesi. 02 Mart 1939.
- Ulus Gazetesi*, Filistin konferansı ve Arap fethişçiliği. 06 Mart 1939.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de müstakil bir devlet kurulacak. 14 Mart 1939.
- Ulus Gazetesi*, Filistin konferansında yegâne istifade eden memleket İngiltere’dir. 30 Mart 1939.
- Ulus Gazetesi*, Filistin için beyaz kitap. 15 Mayıs 1939.
- Ulus Gazetesi*, Filistin hakkında beyaz kitap bugün neşrediliyor. 17 Mayıs 1939.
- Ulus Gazetesi*, Filistin on sene sonra istiklaline kavuşacak. 18 Mayıs 1939.
- Ulus Gazetesi*, Filistin’de umumi grev. 19 Mayıs 1939.
- Ulus Gazetesi*, Filistin için Mısır’ın İngiltere’ye yaptığı müracaat. 22 Mayıs 1939.
- Ulus Gazetesi*, Beyaz kitaptan sonra Filistin’de kanlı hadiseler ve çarpışmalar oldu. 20 Mayıs 1939.

Araştırma Eserler

- Arı, O. (2010). *Türkiye’nin Ortadoğu projesinin doğuşu (1945- 1956)*. (Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Armaoğlu, F. (1994). *Filistin meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948- 1988)*. Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Atatürk Ansiklopedisi, Hâkimiyet-i Milliye. (tarih yok).
- Başlamışlı, M. (2018). İngiliz Kraliyet Raporunda Filistin’e Yahudi göçleri (1930-1936). *Filistin Araştırmaları Dergisi*, 4, 42-66.
- Başlamışlı, M. (2018, Temmuz). İngiliz Raporlarına göre Filistin’deki İngiliz idareleri ve İsrail Devleti’ni oluşturan süreçteki rolleri. *Asia Minor Studies Dergisi*, 6(12), 14-61.
- Bozkurt, C. (2012, December). Filistin sorunu ve ilk Arap-Yahudi çatışmalarının Türk basınındaki yankıları (1929-1939). *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(8), 265-295.
- Ediz, İ. (2015). Birinci Dünya Savaşı sonrasında Filistin’de toplum ve siyaset 1919-1922. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 141-176.
- Herzl, T. (2023,). *Yahudi Devleti*. (S. Demir, Çev.) İstanbul: Ataç Yayınları.
- İşler, A. (2019). İsrail’in kuruluşunda muhafazakâr camianın yaklaşımı. *İçtimaiyat*, 3(2), 121-128.
- McCarthy, J. (1990). *The population of Palestine*. New York: Columbia University Press.
- Oran, B. (2001). *Türk dış politikası (1919-1980), Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar* (Cilt 1). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sander, O. (2014). *Siyasi tarih (1918-1994)* (Cilt 2). Ankara: İmge Kitabevi.
- Tahhan, M. (1995). *Filistin’e büyük komplo*. (A. Özdemir, Çev.) İstanbul.
- Tür , Ö. (1996). Türkiye ve Filistin-1908-1948: Milliyetçilik, ulusal çıkar ve batılılaşma. *AÜSBF Dergisi*, 62(1), 222-238.
- Uçarol, R. (2020). *Siyasi tarih* (Cilt 2). İstanbul: Der Yayınları.
- Umar, Ö. (2002). Osmanlı Döneminde Yahudilerin Filistin’e yerleşme faaliyetleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 421-438.